

BALÁZS ESZTER – KONOK PÉTER

A baloldaliság jelentései: mentalitás, kultúra, politika

Módszertani és historiográfiai vázlat

A probléma

Ahhoz, hogy a baloldali mentalitás és kultúra történetét megért-sük, először magát a baloldaliságot kell definiálnunk. Csakhogy a legtöbb munka ezzel mégis alig-alig foglalkozik; szerzőik egyszerűbbnek látják, hogy elfogadják vagy magától értetődőnek tekintsék az adott baloldaliságképeket (változatokat, irányzatokat, de mindenképpen lekerékített konstrukciókat).¹ A lexikon-meghatározások az esetek nagy többségében utalnak a baloldaliságnak mint terminus technikusnak a történetiségére (a francia forradalmi Konvent ülésrendje alapján), illetve azon általános értékekre, amelyeknek megléte valamiképpen garanciát jelent a baloldaliságra, illetve amelyeknek hiánya arra utal, hogy másféle ideológiai konstrukcióról van szó.²

Mindez természetesen rögtön felveti a kérdést, hogy valóban célszerű-e ideológiai konstrukcióként tekinteni a baloldaliságra, illetve hogy az ideológiai forma (a konstrukció) vizsgálata önmagában elegendő lehet-e a jelenség megértéséhez és továbbgondolásához. Ha a baloldaliságot elsődlegesen *szövegek összességé*ként

¹ Ez persze azonnal jelzi, hogy a „baloldaliság” mint politikai öndefiníció is állandó terminológiai problémát okoz. Nyilvánvalóan nem elegendő, ha csupán a vizsgált csoportosulások saját magukról alkotott és kommunikált képét nézzük. Még ennél is félrevezetőbb, ha a mindenkori kortársak külső definícióit vesszük figyelembe (ahol a baloldaliság és annak különféle aktuális szinonimái tetszés szerint éppúgy lehetnek értékek, mint szimpla szitokszavak, amint erre már Marx is utalt a *Kiáltvány* legelején).

² Ahogyan azt az angol nyelvű Wikipédia „baloldali politika” szócikke summarizes: „*Left, left-wing and leftist are generally used to describe support for social change to create a more egalitarian society.*”

vizsgáljuk – és amennyiben ideológiaként tekintünk rá, ezt nehéz elkerülni –, akkor van-e a témának önálló módszertana, terminológiája és metodológiája, vagy pedig más társadalmi-ideológiai produktumok leírásának analógiáival célszerű dolgozni. Sőt, mindez ahhoz az általános történetfilozófiai problémához vezet, hogy az állandóan változó gondolatok mögött kimutathatók-e valamiféle általános formák (a tulajdonképpeni *ideák*), és ilyen értelemben léteznek-e általános, tértől és időtől jórészt független emberi értékek, már ha az embert egyértelműen társadalmi lényként definiáljuk.³ Mindez azonban természetesen túl messzire vezetne vizsgálódásunk tárgyától.

A fő dilemma mindenképpen az, honnan vizsgáljuk a kérdést. Tanulmányunkban – amely egy tágabb és nagyobb ívű kutatómunka megalapozását is szolgálja – elsődlegesen a historiográfia felől közelítjük meg tárgyunkat, hogy valamiféle képet kapjunk arról, milyen irányokban indultak el azok, akik a baloldaliságot leginkább történetiségében vizsgálták. Ennélfogva munkánk jórészt leíró jellegű: baloldaliság-meghatározások, illetve adotttnak vett baloldaliság-modellek leírására, összegyűjtésére és értelmezésére szorítkozunk, és itt is elsődlegesen az általunk valamelyest átlátott francia, illetve angolszász irodalomra.

Távlati célunk a baloldaliság mint általánosan vett (tág antropológiai) kultúra megértése. Ezért – anélkül, hogy elfogadnánk a Leslie White által kidolgozott általános kulturológiai elmélet szociáldarwinista felhangjait – kutatásunkban is túl kellett lép-nünk a szorosan vett történettudomány keretein. Természetesen, ha a baloldaliságot sajátos kultúrának tekintjük, akkor felmerül a kérdés: milyen alapvető elkülönítő jegyei vannak? És itt rögtön problémába is ütközünk: azok a vonások, amelyeket közkeletűen ilyennek tekinthetünk – az egyenlőség és az igazságosság sajáto-

³ Ezt a kérdést járja körül Norberto BOBBIO: *Left and Right. The Significance of a Political Distinction* című könyvében. (The University of Chicago Press, Chicago, 1997.) Bár Bobbio egyértelműen úgy foglал állást, hogy a „baloldal” és a „jobboldal” nem állandó, abszolút kategóriák, hanem az adott politikai, kulturális konstellációknak megfelelően állandóan változó pólusok (amelyek mindenekelőtt egymásból kiindulva, egymáshoz viszonyítva határozhatók meg), de kölcsönösen az egyenlőség–egyenlőtlenség, illetve a szabadság–autoritarizmus tengelyén mozognak.

san transzformált igényei, illetve az ezekből levezetett szabadság-eszmény (amely különbözik a klasszikus liberalizmus szabadságától) –, tulajdonképpen olyan általános jegyek, amelyek immár azonosak egy modern (és posztmodern), európainak tekintett kultúra alapértékeivel.⁴ Azt is meg kell tehát valamiképpen határoznunk a továbbiakban, hogy a baloldali „egyenlőség” és „szabadság” mennyiben sajátosan baloldali; vagyis felolvadásuk az „európai kultúrában” azt jelenti-e, hogy ez a kultúra fundamentumaiban baloldali, netán azt, hogy ezek az értékek valójában nem rendelkeznek megkülönböztető erővel a baloldaliság meghatározásában.

A kulturológia (bizonyos értelmezések szerint) mint metatudományra tekint magára: mint a történelem, a filozófia, a pedagógia, az etika, a szociológia, az etnográfia, az antropológia, a szociálpszichológia, az esztétika és a művészetelmélet valamiféle összjátékára. A mi kérdésfelvetésünk tulajdonképpen mindegyikkel kapcsolatba hozható, hiszen elsődlegesen arra keresünk válaszokat, hogyan, miért lesz valaki „baloldali”, ez milyen csoportidentitásokba illeszkedik, s a csoportidentitások miként formálódnak politikai identitássá és politikai szervezetté (gondoljunk a frappáns marxi megfogalmazásra „az osztályá, azaz párttá szerveződő proletariátus”-ról), és ennek a politikai csoportidentitásnak milyen megkülönböztetett jegyei, jellemvonásai vannak. Ha pedig mindezt beillesztjük a társadalmi háttérbe és történetiségében vizsgáljuk, akkor tulajdonképpen visszajutunk a kiindulópontunkhoz, és valamilyen képet kaphatunk arról, mi is az a baloldaliság.

Ebből a szempontból alapvető a baloldaliság *alanyának* meghatározása. A legfontosabb dilemma: ez a történelmi szubjektum vajon valamely társadalmi réteg (a munkásság, a proletariátus, a kizsákmányoltak stb.), ahogyan azt a klasszikus baloldali elméletek állítják, vagy pedig egy sokkal tágabban vett értelemben maga az a folyamat, amelynek során az egyéni és csoportidentitás kultúrává, majd pedig politikává formálódik. Vagyis egyszer

⁴ „Mi az akkor, ami itt és most európai? Pontosan az a dinamika, minden bálvány ledöntése, a fantázia szárnyalása, hogy valami olyat hozzanak világra, ami még nem volt. Két szóval (ami lényegében egy szó): szabadság és emancipáció.” (HELLER Ágnes: Európai identitás, modernitás és történelmi emlékezet. *Lettre*, 26. sz. 1997. ősz.) Itt persze rögtön felvetődik az a kérdés is, hogy lehetséges-e egyáltalán posztmodern kultúráról beszélni?

re folyamat, tevékenység, norma és végül eredmény. A baloldali mentalitás, illetve a „baloldali nép” körüli viták erre a problémára igyekeznek megoldásokat találni. A fentebb érintett kulturológiai és politológiai dilemma egyik pólusa – amely szerint ma már az egykori megkülönböztethetően baloldali értékek általánossá váltak, vagyis praktikusán immár értelmét veszítette baloldaliságról és baloldalról (illetve természetesen jobboldalról) beszélni – minderre nem ad megnyugtató választ. A fenti aspektusoknak megfelelően a baloldaliság meghatározásához legalább három témakört kell részletesen vizsgálni:

1. a baloldaliság történetiségét;
2. a baloldaliság formáit (konkretizálódásait);
3. a baloldaliság alanyait (egyéni és társadalmi méretekben).

Egyik lehetőségként *a nyelvi megfogalmazás* – mint az ön-definíció legfontosabb (bár messze nem kizárólagos) eszköze – mindhárom szempontból igen fontos tanulságokkal szolgál.⁵ Történetiségükben az egyes terminusok, fordulatok és szövegek stiláris és jelentésváltozásai, formai jegyei önmagukban is sokat elárulnak a koncepciók átalakulásáról. Ezek a szövegszintű elemek történetileg nem egyszer jellemzőbbek magánál a konkrét tartalomnál, és mindenképpen öntudatlanabb, automatikusabb jelzései egy adott viszonyulásnak. A baloldaliságformái – különösen, amikor már egymástól elkülönülő, illetve egymással vitatkozó irányzatokká válnak – közötti interakciók szintén jól tetten érhetők az eltérő terminológiában. Ugyanez igaz az egyes társadalmak, népek, országok, nemzetiségek eltérő koncepcionális nyelvhasználatára, de az egy társadalmon belül eltérő rétegek nyelvhasználatára is. Mivel a baloldaliság kultúraként és még inkább politikaként valamilyen szinten egységes is – sőt erre az egységre többnyire tudatosan törekszik –, ezért a nyelvi eltérések, hasonlóságok és azonosságok különösen informatívak lehetnek. Mindez hangsúlyozza a nyelvi átültetés, a fordítás szerepét az interpretációk közvetítésében, abban a kapcsolatrendszerben, amelynek során a baloldaliság globális (inter- és szupranacionális) léptékben konstruálódik.

⁵ Lásd Charles TILLY: Political Identities. In: Michael P. HANAGAN–Leslie Page MOCH-Wayne Te BRAKE (szerk.): *Challenging Authority: the Historical Study of Contentious Politics*. Minnesota, 1998. 3–17.

Változó terminusok – fordítás, fejlődés, nemzeti jelleg és „burzsoá nyelv”

Ha a baloldaliságot terminológiai szempontból akarjuk vizsgálni (illetve ha általánosabb vizsgálatához terminológiai útmutatót keresünk), akkor egyrészt figyelembe kell vennünk a baloldali mozgalmak saját nyelvhasználatát (egy állandóan változó, mégis sokban állandó konnotációs nyelvezetet), másrészt pedig a jelenség leírására és elemzésére törekvő tudományos (és egyéb) munkák nyelvezetének és eszközkészletének alakulását. Az átfedések és átvételek mellett jelentős különbségeket is találunk az adott csoportosulások, mozgalmak, pártok és egyéb szervezetek, illetve a tágabb értelemben vett miliő, másrészt pedig az ezeket leírni akaró történetírás, illetve a velük foglalkozó publicisztika, vita- és pamfletirodalom szóhasználatára között. Értelemszerűen a kétféle halmaz metszete (vagyis az általánosan elfogadott definíciók) sem változatlanok, és nem csupán mozgalomról mozgalomra, csoportról csoportra változnak, hanem időben és térben egyaránt eltérnek egymástól. Mind a baloldali mozgalmak, mind pedig a leírásukra törekvő deskriptív és elemző tudományok nyelv- és eszközkészlete hordoz nemzeti sajátosságokat. A nyelvi eszközök nemzeti beágyazottsága persze (a nyelvek beágyazottságából adódóan) nem meglepő, de tekintve, hogy a munkásmozgalmak, illetve általában a baloldaliság nemzetközi (vagy legalábbis többnyire annak tekinti magát), ez állandóan felveti a fordítás problémáit. A fordítás, a nyelvi átültetés nyelvészeti (tulajdonképpen mechanikus) aktus, és egyben a különféle nemzeti kultúrák és sajátosságok közvetítésének és átvételének-átalakításának közege, a *kulturális transzfer* helye. A munkásosztály internacionalizmusát, a forradalom nemzetek felettségét igazoló szlogenek, jelszavak, elnevezések és textusok fordításai igen sokatmondó források az egyes baloldaliságok (a sajátos vonások) felismeréséhez és értelmezéséhez, hiszen a munkásmozgalom nemzetközisége nyelvi szempontból éppen az állandó fordításban, vagyis a folyamatos transzferben van leginkább jelen. (Természetesen egy másféle csoportosításban ugyanez áll a különböző irányzatok közötti diskurzusra is.)

A fordításban megjelenő transzfer különösen érdekes az angol nyelv esetében, amely az elmúlt fél évszázad során –több etapban és számos közvetítőn keresztül –nem csupán a tudomány, hanem általában a nemzetközi érintkezés, és így a baloldali kultúra referencianyelvévé is vált. Ennek persze nem elsődlegesen nyelvi okai vannak. A baloldali kultúrában amúgy is mindig volt igény egy egységes, ideális nyelv keresésére (vagy éppen megalakítására). A baloldali politika nyelve hosszú ideig (a 19. század közepétől a 20. század első harmadáig) leginkább a német volt, hiszen a német nyelvterület mozgalmai – ideértve a német és a jiddis anyanyelvű zsidó munkásmozgalmat is, különösen Lengyel- és Oroszországban, illetve az Egyesült Államokban – világszerte egyfajta etalon jelentettek. Felmerült ugyanakkor egy, a nemzeti keretokról leválasztott mesterséges nyelv igénye is. Emellett nem csupán a nem német nyelvűek berzenkedése szólt,⁶ hanem az is, hogy sokan így kívánták túlhaladni az alább vázolt normativitási problémákat. Ilyen nyelvnek tűnt 1880-tól a volapük (amely azonban nyelvészeti és praktikus szempontból teljes képtelenségnek bizonyult), illetve egy évtizedre rá az eszperantó (majd leágazása, az ido), amely viszont már komoly tömegmozgalommá nőtt, és a munkásmozgalmon belül is nagy lelkesedést váltott ki.⁷ Az eszperantó kreatív szóképzési gyakorlata egyszerűvé tette az új fogalmak képzését: jó példa erre az 1920-ban megalakult munkáseszperantista világszövetség, a SAT neve, ahol az „internacionalizmust” a „nemzetnélküliséggel” (*sennaciismo*) helyettesítették.⁸

⁶ Ezt az is mutatja, hogy a mesterséges nyelvek népszerűsége éppen a német nyelvterületen kimagasló volt.

⁷ Ez a lelkesedés túllépett a praktikus szempontokon is, amit jól mutat, hogy az eszperantó igen népszerűvé vált egy időre például a japán munkásmozgalomban is, bár – mesterséges, de kétségtelenül indoeurópai-neolatin nyelv lévén – a japánok közvetlenül nemigen hasznosíthatták nyelvi előnyeit.

⁸ A SAT alapelvei valójában sokkal közelebb álltak az anarchizmushoz, mint a szociáldemokráciához. Alapítójának és – 1933-ig – vezetőjének, Eugeno Lantinak nézetei (*sennaciismo*) pedig tisztán anarchisták voltak. A SAT-ból már 1924–1925 folyamán kilépett (nem utolsósorban éppen a terminológiai vitákra hivatkozva) a bolsevik irányzatot követő eszperantisták túlnyomó többsége. A húszas évek végétől a szovjet SAT-tagokat egyre többen zaklatták a hatóságok, végül 1932-ben létrejött a szovjet vezetésű ellenszervezet, az Internacio de Proleta Esperantistaro (Proletár Eszperantista Internacionálé – IPE).

A nyelvközi kapcsolatok problémáinál és az azokban kódolt nemzeti sajátosságoknál is általánosabb nyelvi problémát jelent azonban, hogy a forradalmi mozgalmak (és különösen a totális, ontológikus változást hirdető irányzatok, így a különféle kommunista és anarchista tendenciák) kénytelen-kelletlen állandóan az-
zal a problémával szembesültek, amelyet általában mint a „burzsoá-formális nyelvvel” való harcot határoztak meg. Ezt jól körvonalazza egy modern radikális neobordigista szervezet tézise: „A nyelvet is, mint a burzsoá társadalom minden szféráját, a tőke szükségletei határozzák meg. A nyelv alapján az uralkodó osztály, vagyis a burzsoázia nyelve. Leírhatjuk úgy, mint a burzsoá ideológia mindenhatóságát, amely áthatja a kommunikáció minden eszközét. A burzsoá nyelv története azoknak a verbális eszközöknek a folyamatos kifejlődését, átalakulását jelenti, amelyek a legjobban kifejezik az osztálytársadalom állandó jellegét. Tehát a kommunikációs rendszer elsődleges módja képes ránk erőltetni saját korlátait. Mivel jelenleg lehetetlen, hogy a nyelvet teljes egészében újraalkossuk az emberi kapcsolatok valódi megértésén alapulva, ezért arra kényszerülünk, hogy folyamatosan leleplezzük a szavak fonákságait, és újra meghatározzuk őket, ugyanúgy, ahogy elképzeléseinket is állandóan újra kell fogalmaznunk.”⁹

Vagyis az általuk elvárásként megfogalmazott viszonyok (az elérendő cél, amelynek a valós mozgalom egyfajta előképét szolgáltatja) az adott, létező kapitalista társadalomban még csupán virtuális létezők, vagy éppen a valóság logikájából kialakuló lehetőségek (dogmatikusabb verziókban szükségszerűségek). Ennek megfelelően a nyelvben – amely minden esetben egy adott társadalmi fejlettséget és feszültséget tükröz – nincsenek pontos terminusok azoknak a koncepcióknak a kifejezésére, amelyek e mozgalmak pozitív üzenetét hordozzák. Innen ered az a szükséglet – amely gyorsan hagyománnyá vált –, hogy minden fogalmat gondos szövegmagyarázatokkal lássanak el. A fogalmakat mintegy meg kellett tisztítani a rájuk tapadt „burzsoá” jelentéstől, és

⁹ *Kommunizmus. Az Internacionalista Kommunista Csoport központi folyóirata.* 3. sz. 1996. ősz. – Az ICKs a baloldali radikalizmus sok évtizedes fejlődésének egyfajta teoretikus summázatára törekedett, és programatikus szövegei ideáltípusnak tekinthetők.

ellátni őket egy olyan ideális jelentéssel, amely egyben „lényegük visszanyerését” is jelentette. Ez egyfajta idealista viszonyulás, amelyet rousseau-i alapon igyekeztek történelmi keretekbe ágyazni. (Kétségtelen, hogy ez a fajta historizáló utópizmus jellemző minden khiliasztikus gondolkodásra. Részben éppen ez a párhuzam tette lehetővé a munkásmozgalom első saját historikusainak, közülük is legfőképpen Karl Kautskynak, hogy saját koherens történeti képükbe zökkenőmentesen beillesszék az emberiség történetének szinte összes valaha volt lázadóját.) Klasszikus „visszanyert” szó volt a „proletár”, illetve a „proletariátus”, amely eredeti értelmétől és jelentésétől meglehetősen eltérő jelentést kapott, bár kétségtelenül volt *formai hasonlóság* az ókori Róma proletárjai és a modern proletariátus között, amely a 19. század első felében jelent meg Angliában.¹⁰

A történetet azonban tovább bonyolítja, hogy a mozgalmi terminusok a politikai fejlődéssel, illetve a viszonyok változásával újabb jelentésrétegeket és szinonimákat kaptak, s jelentésük idővel szintén tovább tagolódott. Így például a „szocializmus” és a „kommunizmus” a 19. század közepén – amikor Marx és Engels *A Kommunista Párt kiáltványát* fogalmazták – még lényegében ugyanazt jelentette, és csupán a különféle mozgalmi irányzatok vitáiban és küzdelmeiben kaptak előbb árnyalatnyi, majd egyre jelentősebb különbséget. Ugyanakkor a jelentések sohasem rögzültek hosszú távon, éppen ezért az egyes csoportosulások és irányzatok mindig is elkeseredett harcokat vívtak saját önmeghatározásuk védelmében, vagyis azért, hogy ki az igazi, autentikus „marxista”, „kommunista”, „anarchista” stb. Valójában ezek a kategóriák leginkább a róluk folytatott viták folyamatában értelmezhetők – ezért látszik elkerülhetetlennek a jelzők, utalások bonyolult hálójának alkalmazása leírásukhoz, amelyek azonban vajmi kevés jelentést hordoznak a kívülállók számára.

¹⁰ A szó maga az ókori Rómával kapcsolatos latin nyelvű írásokban történelmi kategóriaként gyakran felbukkant korábban is. Saját korának szegényeire metaforikusan először ifj. William Burton használta 1658-ban *A Commentary on Antoninus his Itinerary, or Journies of the Roman Empire, so far as it concerneth Britain* című munkájában: „The happinesse I enjoy by my Interest in our Nationall Rights (though a poor Proletarian).”

De térjünk vissza a „proletár” szóhoz! Az egyes országok baloldali mozgalmainak nemzeti, fejlődésbeli, gazdasági és kulturális sajátosságai elég jól – néha talán túl frappánsan is – tetten érhetőnek tűnnek abban, ahogy az adott mozgalmak lefordították a *Kommunista Kiáltvány* elhíresült jelszavát. Ez a Kommunisták Szövetségében a „Minden ember testvér!” (*Alle Menschen sind Brüder!*) jelszavát váltotta fel. Az eredeti változat: *Proletarier aller Länder, vereinigt euch!* A francia változat tükörfordítás: *Prolétaires de tous les pays, unissez-vous!* A *Kiáltvány* legerterjedtebb angol fordítása, amelyet 1888-ban Engels közreműködésével Samuel Moore készített el, a híres jelszót így adaptálja: *Working Men of All Countries, Unite!* Feltűnő a „proletár” szó mellőzése – amelynek a marxi értelmezésben a szociológiai-munkamegosztási szinten kívül más, mozgalmi értelmezési szintje is van –, és ezt sokan az angol munkásmozgalom eltérő, alapjában szakszervezeti jellegű fejlődésével magyarázták. Különösebb tudatosságot ebben nem érdemes keresni (mint ahogy abban sem, hogy „minden ország”, vagy éppen, mint a magyar vagy a későbbi angol és a portugál változatban, szemben a spanyollal, „világ” áll-e a szentencia második felében), de rámutat arra, hogy a pusztán fordítástechnikai kérdések is messzebbre mutatnak önmaguknál.

Ugyanakkor a „proletár” és a „munkás” szó használata (és elsődleges jelentése, valamint konnotációi) is állandóan változnak időben és térben egyaránt: „Először is meg kell említeni az első, a `primitív` korszakot, amelyet általában úgy jellemeznek, hogy a benne szereplők még nem `munkások`, hanem `dolgozó` emberek (*labouring men*). A munkásság maga modern értelemben az iparosodással jelenik meg. A második korszak a 19. század első fele: a `munkásosztály` kialakulásának korszaka. Harmadszor ott van a 19. század harmadik negyede, az iparosodottság érett szakasza és a vita a `munkásarisztokráciáról`.”¹¹ Azután a közbeszéd valamikor a 20. század második felében (némi változással) visszatért a kiinduló állapothoz: ma már szinte senki sem vallja magát „munkásnak”, és csupán egy törpe minoritás, kisszámú,

¹¹ John HALSTEAD: *Munkástörténelem. Historiográfiai áttekintés I. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv 1995*. Magyar Lajos Alapítvány-Politikatörténeti Alapítvány, Budapest, 1995. 148.

politikailag elszánt szélsőbaloldaliak tekintik magukat „proletárnak” (akik amúgy legnagyobb részt értelmiségiek). Sokkal inkább „alkalmazottakról”, „munkavállalókról”, „bérből és fizetésből élőkről” stb. beszélünk. Az angolszász országokban pedig a „proletár” szó sosem vert gyökeret: mindig maradt egyfajta pejoratív mellézköngéje, és szemben a (szervezett) munkásokkal, nagyjából azt a réteget jelentette, amelyet Marx maga „lumpenproletariátusként” határozott meg.

A terminológia társadalmiasultsága, a politikai kultúra ilyen beágyazottsága, és az ennek leírására szolgáló társadalomtörténeti fogalomértelmezés jelentősége jól ismert Reinhardt Koselleck munkássága óta, aki az eszmei valóság értelmezéséhez elsőként kínált összefüggő koncepciót. Eerre először a *Történeti alapfogalmak*ról készített lexikonban kerített sort a hetvenes években (a kötet a német modernitás több mint száz alapszavának történeti-szemantikai vizsgálatát tartalmazza).¹² Szerinte a szavak használata része a társadalmi küzdelmeknek, és jelentésük elválaszthatatlan az adott kor történeti-politikai valóságától: azaz a fogalmak nem semleges médiumok, hanem mindig beágyazódnak koruk gazdasági, hatalmi és társadalmi viszonyaiba; „egyszerre hordoznak gondolkodási módot, megismerési szituációt, cselekvési lehetőséget és történeti-társadalmi mozgásokat”.¹³

A nemzeti keretek között és azokat áthidaló módon formálódó baloldali csoportok, jelenségek történeti tanulmányozásánál is fontos figyelembe venni a fogalmak társadalmi kötöttségeit és történeti változásait. A franciaországi tudományos könyvtermelésnek a francia baloldallal foglalkozó legújabb kötete, az *Histoire des gauches en France* szerzői a baloldal különböző formációit, jelenségeit különböző fogalmak mentén definiálják.¹⁴ Hasonlóképp a Cahiers Jaur s *Histoires du socialisme* (A szocializmus történe-

¹² Reinhardt KOSELLECK: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Józsoveg, Budapest, 1997.

¹³ SZABÓ Márton: Politikai fogalmak történeti metszetben. In: Reinhardt KOSELLECK: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. I. m. 89.

¹⁴ Jean-Jacques BECKER–Gilles CANDAR: *Histoire des gauches en France. 2. k. XXe siècle: à l'épreuve de l'histoire*. La Découverte, Paris, 2004.

tei) című különszáma¹⁵ is azt hangsúlyozza, hogy a sokszínű francia baloldal részeként a francia szocializmusnak is sajátossága a fogalmi sokféleség. Ebből pedig az következik, hogy a francia baloldal, illetve szocializmus történetét csak a változó fogalmak mentén érdemes megírni, amint arra a baloddallal kapcsolatban általánosan már Bobbio is rámutatott.

A legújabb francia történetírás baloldáról, szocializmusról és a fogalmak

A demokratikus szocializmussal foglalkozó francia történetírás legutóbbi historiográfiai mérlege (*Histoires du socialisme*. Cahiers Jaurès, 2009. március–április) szerint az ilyen történetírás válságban van. Ez részben azzal magyarázható, hogy a nagy narratívákba, valamint a proletariátus messianizmusába vetett hit véget ért a hidegháborúval, továbbá a szocializmus történetírásának válsága nem független magától a szocializmus globális politikai válságától sem. A hagyományos tematikák (például internacionalizmus, munka, munkások, demokrácia) közül jó néhány ma kevésbé előkelő helyen szerepel a történeti munkák tárgyválasztásában: ilyen az 1960-1970-es évekig privilegizált témakört jelentő „internationalizmus”, amely hagyományosan a munkásosztály szinonimáját jelentette, s mára keveseket érdeklő témakör lett. A jelentéktelenné válás másik oka, hogy a történetíráson belül néhány olyan megközelítés is önállósult, amely korábban a hagyományos szocializmuskutatás kérdésfeltevéseivel is kapcsolódott (például társadalmi nemek kutatása, kultúrakutatás, a munka története). Az új érdeklődési körök jelentkezése is arra figyelmeztet – hangsúlyozza a szerkesztő –, hogy a „szocialista” vagy „munkás” szavakat nem használhatjuk esszencialista – azaz időtlen lényegű és létezésű – kategóriaként, ahogy egyébként az újabban az érdeklődés középpontjába került „kultúra” és „identitás” szavakat sem. A francia szocializmussal kapcsolatban a fogalmakról való gondolkodás nem teljesen új keletű: már a het-

¹⁵ *Histoires du socialisme*. Cahiers Jaurès, 2009. január–március.

venes évektől – egyidőben az „internacionalizmus” mint releváns kategória háttérbeszorulásával – „szocializmus” helyett „szocializmusokról” kezdtek el beszélni (bár az európai baloldal szintéziseinek megírásához a történészek csak 1989 után – megváltozott geopolitikai helyzetben – fogtak hozzá).

Christophe Prochasson történész is megállapítja *Les intellectuels et le socialisme. XIXe-XXe siècle* (A szocializmus és az értelmiség a 19-20. században) című könyve bevezetőjében: a szocialista történetírás a hetvenes évek óta válságban van. Ennek oka szerinte is az, hogy a társadalomtudományok új fordulatot vettek, a baloldali pártok egy része hanyatlani kezdett, s a marxizmus már nem működik történeti magyarázó elvként.¹⁶ Viszont ez az új helyzet teremtett lehetőséget arra is – hangsúlyozza –, hogy a történészek már ne csak politikai kérdést lássanak a szocializmusban, s korábban fel sem merült problémákat kezdjenek kutatni. (Neki is ez a nyitás tette lehetővé, hogy a szocializmus és az értelmiség kapcsolatát vizsgálja.)

A Jaur s-füzetek említett különszámában néhány tanulmány a szocializmus definiálási problémáinak is teret ad. *Le socialisme et le travail* (A szocializmus és a munka) című tanulmányban Nicolas Hatzfeld konkrétan néhány fogalom pontosítására törekszik: a „munkásmozgalom” (*mouvement ouvrier*) nem más, mint a munkásokat képviselő és a védelmüket ellátó intézmények együttese (munkássegélyező szervezetek, szövetkezetek, szakszervezetek, szocialista pártok stb.), amely országonként különbözik, és belső feszültségekkel terhelt. Már csak ezért sem lehet esszencialista kategória.¹⁷ A hetvenes években megjelent a munkásmozgalomnál szélesebb értelmű fogalom, a „társadalmi mozgalom” fogalma is, amely a munkások világán kívül eső társadalmi csoportok és erők, illetve az ezeket képviselő intézmények leírására törekedett. A problematikák is önállósodni kezdtek, kialakult a politikatörténet, a társadalmi mozgalmak és elköteleződések története, a

¹⁶ Christophe PROCHASSON: *Les intellectuels et le socialisme. XIXe-XXe siècle*. Plon, Paris, 1997. 23–25.

¹⁷ Nicolas HATZFELD: *Travail, travailleurs et engagements: „dire le vrai de cette force, c’est-à-dire ses possibilités”. Histoires du socialisme*, Cahiers Jaurès. 2009. január–március. 49–50.

társadalmi csoportok története. Nicolas Hatzfeld Gérard Noirielre hivatkozik, aki 2002-ben *Ouvriers dans la société française, XIX-XXe siècles* (A munkások a francia társadalomban a 19-20. században) című könyvében arra hívta fel a figyelmet, hogy a munkásmozgalom-történet és a munkásosztály társadalomtörténete nem azonos. Ez utóbbi nemcsak a társadalmi csoport létrejöttére, hanem átalakulásaira is kíváncsi, ráadásul – E. P. Thomsont követve – a munkások világát teljes társadalmi kapcsolatrendszerükbe ágyazva térképezi fel. Ebben természetesen komoly hatása volt 1968-nak, amely Franciaországban különösen sokszínű baloldali formációkat és diskurzust hozott létre. Egyúttal végső csapást is mért az „egy baloldaliság” elképzelésére, és elindította – vagy inkább megerősítette – a részproblémák, az identitások sokféleségének vizsgálatát. Ez a sokszínűség – amely az 1970-es évektől már nem csupán a francia szakirodalomra volt jellemző – egyrészt számos új szempontot emelt be a kutatásba, másrészt viszont nem egy esetben túlzott mértékben leszámolt az általános baloldali megkülönböztető jegyek fontosságával.

Le socialisme et la démocratie (A szocializmus és demokrácia) című tanulmányában Romain Ducoulombier hangsúlyozza: „A szocializmus olyan eszme, amelytörténelmi feladatául a demokratikus ideál megvalósítását tűzte ki.”¹⁸ Olyan etikai és ideológiai doktrínák, valamint politikai szervezetek bizonyos mértékig összefüggő együttesének tekinthető, amelyek képesnek érzik magukat arra, hogy módot és általános iránymutatást biztosítsanak a demokráciának a megvalósuláshoz. Ducoulombier szerint ez a magyarázat arra, hogy szocializmus és demokrácia kölcsönösen vonzzák, erősítik egymást, de kölcsönösen csalódást is okoznak egymásnak. Miközben a cselekvés módjának és irányának meghatározását tekintve a szocializmus megosztott, a demokratikus ideálnak, azaz az igazság uralmának a megvalósítása egyértelműen kitűzött cél, jöllehet a demokrácia realitása önmagában egyáltalán nem rögzített. Azt is értelmeznünk kell, hangsúlyozza Ducoulombier, hogyan konstruálja meg magát a szocializmus a demokrácia által, vagy éppen annak ellenében és miként integ-

¹⁸ Romain DUCOULOMBIER: *Socialisme et démocratie: une affinité électorale*. Uo. 69–104.

rálja a demokrácia mint legitim társadalmi rend a szocialista követelések hozadékanak egy részét. Éppen ezért a szerző szerint a szocializmus disszidens és konkurens formáit is számba kell venni, mint amilyen például a kommunizmus és az anarchizmus. Miközben ezek az irányzatok is a szocializmusból merítenek ihletet, történetük a szocializmus domináns és legitim formájával szembeni csalódottságot mutatja. A szocializmussal kialakított konfliktusos rokonságuk megértéséhez tudnunk kell, hogy eredetileg miért váltak szét: a gyakran esszencialista módon használt kategóriák eredetét történetileg kell értelmezni, ha a köztük lévő kapcsolatot kutatjuk.

A szocializmus és a baloldaliság kapcsolatát jelen tanulmányban főleg a 20. század eleji időszakban vizsgáljuk, egyszersmind a korábbi, valamint a későbbi időszakokra történő kitekintéssel. A francia baloldaliság ugyanis – ahogy ma ismerjük – ebben a korszakban nyerte el fő jellemzőit.

Értelmiség, szocializmus és a fogalmak

Prochasson kifejezetten a szocializmus, a baloldaliság és a fogalmak kapcsolatát tárgyalja a francia értelmiség és a szocializmus kapcsolatáról írt könyvében.¹⁹ Szerinte e kapcsolat alakulása vezérfonál a francia szocializmus fogalomtörténetéhez, mivel a francia szocializmus eredetileg kulturális és tudományos projektként jelentkezett, és ez az ambíció nagyrészt meghatározta a fogalmak használatát is. Mindez természetesen nem csupán a szocializmus alanyával, hanem formájával és tartalmával kapcsolatban is meghatározó – vagyis úgy a keretekre, mint az eszközkészletre nézve.

Amíg kulturális és tudományos projektként tartották számon, a szocializmusnak nagy szüksége volt az értelmiségre. Mára ez a kapcsolat korántsem magától értetődő: két évszázad elteltével már nem foglalkoztatja az értelmiséget a szocializmus, mivel véget ért az a korszak, amelyben a fejlődés eszméjét a tudomány, a

¹⁹ Christophe PROCHASSON: *Les intellectuels et le socialisme. XIXe-XXe siècle*. I. m.

kultúra és a szocializmus összekapcsolása alapozta meg.²⁰ Az értelmiség és a munkások „szövetsége” már nem cél, mivel a szereplők megváltoztak: az értelmiség szakértővé vált, a „klasszikus” munkások eltűntek, és a szocializmus többé se nem tudomány, se nem álom, hanem hétköznapi hatalomtechnológia. Az, hogy Franciaországban mit értettek az egyes korszakokban a kortársak, és mit értenek a maiak szocializmuson, nyomon követhető a fogalmak változásain. A szocializmus eszméjét a közelmúlt óta övező fogalmi bizonytalanság is egy újabb átértelmezés jelének tekinthető (például Max Gallo író már a nyolcvanas évek elején „individualizmusként” definiálta).

A szocializmus értelme nemcsak a történelem során változott folyamatosan, de közegenként is eltérő. Prochasson szerint Saint-Simon korától máig „sem a szellemi, jogi és filozófiai esz-köztár, sem a szocializmus kiteljesedését elősegítő társadalmi osztályok nem moshatók egybe, mint ahogy a tulajdon, az igazság vagy a szabadság jelentései is változtak az idők során”.²¹ A 19. század végén, a tömegdemokrácia megjelenésekor a politikai élet megváltozott működése is hatással volt a szocialista eszmére. A szocializmustudományból politikává alakult át, ami azt is eredményezte, hogy kiszorult a szellemi horizontról. Ezzel egy időben és ettől nem függetlenül spirituálisabb, sőt majdhogynem vallási töltetet kapott, és erre helyezve a hangsúlyt, hatékonyan tudott fellépni az általános választójogért vívott harcban. Prochasson kiemeli, hogy „a szocializmus nem egy társadalmi elmélet, amely megszületett, kiteljesedik és egy nap majd elhal, hanem egy, a változó társadalmi igényekre adott sokrétű válasz”. Az értelmiségnél, amely képviseli, megfelel az eszmét megvilágító magatartásnak. A szocializmust nem lehet anélkül ábrázolni, hogy rá ne mutattánk ellenmondásosságaira – hogy a „létező szocializmusok” bukásáról ne is beszéljünk.

Prochasson szerint tehát az értelmiségi diskurzusok és gyakorlatok elemzése lehetőséget teremt a szocializmus jelentéseinek jobb megragadására a vizsgált kontextusban. A szó létezése óta rengeteg jelentés tapadt hozzá, többféle tartalom hordozója („nagy

²⁰ Uo. 18–20.

²¹ Uo. 26–27.

a szemantikai telítettségé”²²), hiszen egyszerre ideológia, doktrína és politika. A századfordulón Émile Durkheim – a modern szociológia atyja – is definiálás helyett „a szocializmus jellemzésére törekedett”. Úgy vélte, a szocializmus nem szűkíthető le a „munkáskérdésre”, hanem sokkal inkább a proletariátustól eltávolodott értelmiség reflexiójából eredő „társadalmi mérnökségről” van szó.

Szocializmus mint szociális szerveződés

A 19. században Franciaország tekinthető a szocializmus Mekkájának. Ez annak ellenére így van, hogy az angliainál kevésbé előrehaladottabb iparosítás miatt itt a munkások nem koncentráálódtak sehol túl nagy számban, és a marxizmus, például a német területtel szemben, soha nem vert igazából gyökeret. A magukat marxistának mondó politikusok –mint Marx veje, Paul Lafargue vagy Jules Guesde –is csak helyel-közzel tekinthetők marxistának, ráadásul a francia szocializmus egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb alakja, az első világháború előestéjén meggyilkolt Jean Jaurès nem is tartotta magát marxistának.

Mindezzel együtt a szocializmus térnyerését az tette lehetővé, hogy a század első felében olyan új – racionális, sőt tudományos – tudásként jelentkezett, amely a forradalom alatti és utáni események miatt traumatizált társadalom bajaira keresett enyhülést: a szociális kérdés megoldását, valamint a legelesettebbek életfeltételeinek javítását ígérte. A szociális kérdés a 19. század során lassanként körvonalazódott olyan új fogalmak mentén, amelyeknek már nem sok közül volt a 18. századi filozófiai áramlatoktól örökölt egalitárius érzékenységhez. Fourier falansztere például egy olyan jövőbe helyezett társadalmi szerveződés, ahol a gazdagok és a szegények között harmónia uralkodik, azaz nem mellőzi a társadalmi hierarchiát, mint ahogy Saint-Simon munkássága is inkább a scientizmus (a tudományok teljes sikerére alapított elmélet), semmint az egalitáriánus eszme nyomait viseli magán – nem véletlen, hogy mindketten elutasították a francia forradalmat. A Fourier által megálmodott szociális mérnökség nem az em-

²² Reinhardt KOSSELLECK: i. m. 85.

berek kormányzását, hanem a dolgok hatékony megszervezését jelentette: így az, hogy valaki a legszegényebb osztályhoz tartozik, nem erkölcsi botrány, hanem „csupán” a rossz társadalmi működés következménye. Franciaországban a két világháború közötti, elméletileg inséges időszakban – amikor a bevett fogalmak kiüresedni látszottak – sokan visszatértek a 19. századi szociális szerveződés eszméjéhez, amelynek alapján egyfajta technokrata neoszocializmust kezdtek hirdetni.

Szocializmus mint tudomány

A szocializmushoz különbözőképpen kapcsolódó folyóiratok tipikusan értelmiségi kezdeményezésre létesültek a századfordulón, hogy egyszerre biztosítsanak teret az elméleti újításoknak és a propagandamunkának: a cél az ismeretek demokratizálása volt. E mögött az a francia szocializmusra jellemző, a francia forradalom emberi jogi vívmányaihoz kapcsolódó elgondolás húzódott meg, hogy így felszabadíthatják azokat, akik elsősorban azért élnek alávetettségben, mert nincsenek kellő ismereteik a világról, és csak másodsorban azért, mert nincs tulajdonuk. A folyóiratokban publikáló tudósok tudományos állásfoglalásra törekedtek a társadalommal kapcsolatban, bizonyítandó, hogy tudomány és politika összetartozik. Úgy vélték, hogy a tudomány alapozhatja meg a nagy eszméket. Nem véletlen, hogy az első – a szó szoros értelmében vett – szocialista gondolkodók a szociológusok voltak, akik szintén a századfordulón jelentek meg. A szociológia tehát kezdetben afféle „baloldali tudomány” volt. Még Saint-Simon dolgozta ki azt az elméletet, amely a tudományos fejlődés jótékony hatásainak köszönhetően megvalósítható jobb világba vetett hitre épült. Saint-Simonhatással volt a szocializmussal kapcsolatba került következő értelmiségi generációkra, például a század második felében tevékenykedő Jean-Baptiste André Godin filantróp iparosra, aki a szocializmust „a leghatékonyabb társadalomszerveződési technikának” nevezte. Úgy vélte: a szocializmus éppen abban különbözik az egyébként hasonló morális aspirációkkal jellemezhető kommunizmustól, hogy a társadalom tanulmányozásából levont törvényszerűségekre reagál. Később, a 20. század elején,

Émile Durkheim, a modern szociológia atyja úgy vélte, a szocializmus különlegessége abból adódik, hogy egyszerre áll olyan társadalmi doktrínákból, amelyek leírják, illetve amelyek ösztönzik a reformokat. „A szocializmus az összes többi politikai eszménél erőteljesebben pártolta a tudományokra való hivatkozást mind a diskurzusokban, mind a politikai gyakorlatban.” Durkheim a századfordulón a tudomány és a politika szövetségével jellemezhető korszakban működött: ennek a hátterében az állt, hogy a társadalomtudományok pontosabb körülhatárolására éppen akkor került sor, amikor a szocializmus társadalmi és politikai erővé vált. Durkheim szociológiája Saint-Simon és August Comte tanáiban gyökerezett, és a szocializmushoz való viszonyát is a tudomány határozta meg. Nyomában sok olyan tudós akadt (például a két világháború közötti neoszocialisták, mint Marcel Déat), akik tudományos elemzéseik eredményeit kívánták a szocializmus „terepén” tesztelni. Déat szerint például a szocializmus célja, hogy gondolkodási módszert nyújtson, és hogy szabályozza az életet. Ebben az időben – amikor az értelmiség Európa-szerte radikalizálódott – szocializmus és tudomány viszonya szövetség helyett alá- és fölérendeltséget kezdett mutatni: az ideológia már nyíltan a társadalom kutatását célul kitűző tudományos eljárást szabályozó erőként jelent meg. Ezzel összefüggésben a politikai különbségeket például már nem érdekellentétre, hanem tudományos tévedésre vezették vissza. Marcel Mauss szociológus, Durkheim veje például *A bolsevizmus szociológiai értékelése* című munkájában a kommunistáknak felrótta tudományos tévedéseiket (erőszakra való hajlamukat is ezzel magyarázta), és hangsúlyozta szellemi alacsonyabb-rendűségüket. Akárcsak Déat, Mauss is arra figyelmeztetett, hogy „a szocializmus, mint igazi igazság, tudományos eredményeken nyugszik”, és sokkal inkább a tisztánlátás eszköze, mint valamiféle morál. A *Francia Népfront* rövid, mindössze egy évig tartó kormányzása idején arra is sor kerülhetett, hogy néhány tudós kipróbálhassa magát a kormányzásban is. Ahogy azonban egyre jobban megszilárdult a tömegdemokrácia, úgy kérdőjeleződött meg a kortársak szemében a politika és a tudomány lehetséges szövetsége. Többek között ez a fordulat is magyarázza,

hogy szemben az angol és a német szocializmussal, a francia soha sem tudott igazán jelentős értelmiségieket magához vonzani.

Szocializmus mint történelemszemlélet

Szocializmus és történetfilozófia már a kezdetektől összekapcsolódott: így például az 1885-ben alapított *La Revue Socialiste* című lap fő érdeklődési területe a történelmi múlt volt.

Szocializmus és történelem kapcsolatának egyik lehetséges megközelítése Franciaországban a nagy francia forradalomhoz való viszonyulás. Az 1789-es forradalommindig is egyfajta hivatkozásgyűjteményül szolgált azzal a céllal, hogy a múlt értelmezése lehetővé tegye a jövő megismerését. Bár Prochasson nem tér ki rá részletesen, mégis meg kell említenünk, hogy a különböző áramlatok más-más „nagy franciaforradalmi” figurával vagy irányzattal azonosultak, másképp pozícionálták magukat – és ellenfeleiket – a francia forradalom kulisszáival berendezett színpadon. A 20. század első harmadáig a baloldal általában véve egyébként is a Forradalomhoz (és nem elsődlegesen a Kommünhöz) fordult metaforákért (lásd Trockij Thermidor-szimbolikáját). Eredetileg a francia szociáldemokrácia (például Jaurès *A francia forradalom szocialista története* című munkájában) is felvállalta Robespierre-t (Marat mellett) azzal együtt is, hogy a forradalmi erőszakot elvetette. A francia demokratikus szocializmus ilyen orientációja egészen addig tartott, amíg a bolsevikok ki nem sajátították maguknak a jakobinizmust. A két világháború között a baloldali történészek szintén megkülönböztetett figyelemmel fordultak a francia forradalom és azon belül Robespierre személye felé, ami jól mutatja, milyen erős is volt a francia szocializmuson belül a jakobinus áramlat. (A forradalom sokáig nem aktivált csoportja, a Veszettek csak 1968-ban kerültek igazán elő, de akkor már a Kommün szimbolikájával egybefolyva.)

Szocializmus mint utópia. Szocializmus mint vallásóptlék?

A szocialista eszme mindig is tudomány és utópia között ingadozott. Az utópia műfaját, annak ellenére, hogy számos Marx-követő,

például Engels is tudománytalannak bélyegezte, a szocializmus tudós, illetve aktivista történetírói egyaránt integrálták. Ez mutatkozik meg a korábbi századok utópiái (Morus, Campanella) iránti érdeklődésben is, ami lehetővé tette a szocializmus hosszú időtartamba ágyazását, a régmúltban – az aranykornak beállított antikvitásban – gyökerező eredettel. Többféle utópia is megjelent. Az egyik olyan társadalmi szerveződési programot kínált, amely nem vesz tudomást az egyén intimvilágáról, sőt antiindividualistának mondható, továbbá valamiféle szintézis megteremtésének és a konfliktusok elsimításának vágya jellemzi. A másik – épp ellenkezőleg – az egyén boldogságával is foglalkozik (ami például a mai kortárs szocialista eszmétől nagyban különbözik, hiszen az tabuként kezeli az egyén privát szféráját). A marxista és a posztmarxista szocialisták két időszakot különböztetnek meg az utópiák jelentősége szempontjából: a marxizmus előtti időszakot, amelyet az utópiák domináltak, és a marxizmus megjelenése utáni időszakot. Ehhez kapcsolódva, Engelsnek *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig* című írásában kifejtett gondolatmenetet követve, keresték a két korszak közötti eszmei kapcsolatokat, a „leszármazás” mintáit.

Túl könnyű analógiának tűnik szocializmus és vallás megfeleltetése egymással, bár kétségtelen, hogy a francia társadalom fokozatos szekularizációja is hozzájárult a szocialista eszme megjelenéséhez. Ugyanakkor arra is volt példa, hangsúlyozza Prochasson, hogy a vallás kritikájának képviselte mellett valaki mégis vallásos eszmeként képviselte a szocializmust. Gondoljunk csak Durkheimre, aki egyszerre volt a szocializmus történetírója és *A vallásos élet alapvető formái* című mű szerzője, a szocializmust és a vallást egyaránt „társadalmi helyként” írva le. Csakhogy már ez a megfogalmazás is azt mutatja, hogy bár a szocializmusnak vannak spirituális funkciói, de – és ez az, ami megkülönbözteti a vallásoktól – nem képvisel semmilyen szentséget: „A szocialista eszme elemzésén keresztül – mondja Prochasson – a modern individualizmus kontextusában a hit modern működését kellene megragadni úgy, hogy az elemzést kevésbé a vallási szervek szabályzó szerepére, sokkal inkább a vallási képzelet széthullására irányítjuk, amely a hitek privatizációjának modern folyamatába

illeszkedik.” Azaz ahelyett, hogy vallásnak tekintenénk a szocializmust, inkább annak a vallásos formával való kapcsolatát kellene megvizsgálnunk. Már Saint-Simon szorgalmazta egy új (más) vallás megjelenését, amely biztosítani tudná a társadalmi kohéziót, Fourier pedig azt hangsúlyozta, hogy Isten a világegység metafizikai princípiuma. A szocializmus 19. századi vallásos értelmezése még a századelőre sem tűnt el teljesen (lásd George Sorel).

Prochasson erre nem tér ki, de a 19. századi baloldali eszmékről szólva is gondolnunk kell a sajátos zsidó-keresztény eszkhatalógiával való kapcsolatra.²³A mozgalmi és a vallásos élet, illetve hierarchia hasonlóságai, valamint a lemondás, az evilági örömek megvetése sorolható ide. Érdemes lenne számba venni, mi az, ami a szociáldemokráciát is jellemzi, és mi az, ami nem, a messianisztikus szemléletű kommunizmus és a zsidó-keresztény eszkhatalógia közötti számos analógiából.

Marx és Proudhon között: szocializmus és marxizmus

A francia szocializmus történetében a belső politikai csatározásokhoz a két szocialista „kultúra”, azaz a Marx-hívek, a „szocializmus jakobinusai” és a Proudhon-hívek, a direkt akciót előtérbe helyező szindikalisták szembenállása szolgáltatta a díszletet. Marx francia fogadtatása a német típusú szocializmus ellen kijátszható kártya is volt, és ilyen tekintetben hozzájárult egy „nemzetibb” és látszólag kevésbé tudományos szocializmus kidolgozásához, amelynek erkölcsi és jogi alkotóelemei hiányoztak Marx eredeti tanaiból (lásd George Sorel, Charles Andler, Émile Durkheim munkásságát). A „német” és a „francia” szocializmus megkülönböztetését a nemzetközi szakirodalom is hangsúlyozza, de azt is kiemeli, hogy a „marxizáló” szociáldemokrácia német győzelméhez a marxizmus „eltudománytalanítására” és moralizáló jegyekkel való kiegészítésére is szükség volt. Ráadásul a dolog léptékét visszamenőleg az államszocialista és bolsevik inspirációjú nyugati történetírás alaposan eltúlozta. A korszak német szociáldemok-

²³ FARKAS Attila Márton: A kommunizmus örökletes betegsége: az árnyékkereszténység. http://mek.oszk.hu/07700/07795/html/index.htm#_Toc247601987.

ráciája – ha nyelvezetét nem tekintjük – alapján pragmatikus volt. Pontosan ezért volt képes az első modern tömegpárttá válni. Jaur s és az általa képviselt irányvonal azonban (bár sokat hivatkozott a közgazdaságra) elsődlegesen etikai jellegű volt (és ebben rejlett viszonylagos kudarcának, versenyképtelenségének oka is). A német típusú guesdista klasszikus szociáldemokrácia soha nem lett igazán erős Franciaországban, hiszen más társadalmi alapokra, más hagyományokra építkezett. A jaur si szocializmus viszont azért nem vált a némettel párhuzamos kánonná (ahogyan az angol), mert ezt egyrészt az anyaországok állandó vetélkedése nem tette lehetővé (egy eltérő szocialista kánon szükségszerűen rivális kánonként jelentkezett), másrészt az etikai alapú jaur si szocializmust tulajdonképpen mind a szociáldemokraták, mind a polgári radikálisok súlytalannak tartották. Jaur s műveit a politikai közönség jóindulatú leereszkedéssel fogadta. Mindez azt mutatta, hogy a német eredetű szociáldemokrácia Franciaországban soha – még a Népfront éveiben vagy az 1980-as években kormányra kerülve – sem tudott olyan átfogó politikai hatást elérni, mint Németországban (vagy más módon Nagy Britanniában).

Szocializmus mint erkölcs

Létezik-e valamilyen előzetes erkölcsi alap, amely a szocializmus iránti elköteleződésre sarkallja az értelmiséget? A szocializmus elméleti megalapozóinak az volt a célja, hogy harmóniába hozzák az emberek morális viselkedését és az általuk védelmezett társadalmi rendszert. Ez nem jelentette azt, hogy az összes szocialista értelmiségit egyazon erkölcsiség hatotta volna át, de a hatalommal való szembenállás, a disszidencia erkölcsisége a többi baloldali csoporthoz hasonlóan őket is jellemezte. Az elköteleződés legtöbbször nem erkölcsi okokból történt: az értelmiségiek sokkal inkább tudományos megfontolásokból támogatták a társadalmi igazságosság ügyét.

Az emberek magánéletéről csak ritkán vitatkoztak a szocialisták. Míg a századfordulón egyházellenes alapokon kritizálták a házasság intézményét, és a válást népszerűsítették, később konformistábbak lettek, nem sokban különbözve e téren jobboldali

riválsaiktól. A feleségeket általában nem tekintették egyenjogúnak, és még a családot nem veszélyeztető szabad párkapcsolatot is csak ritkán pártolták. A szórakozással, fogyasztással kapcsolatban az önmegtartóztatást, az önkorlátozást hangsúlyozták a század első felében; e mögött a példamutatáson túl nevelőszándék is meghúzódott.

Szocializmus mint esztétikai választás

Története során a szocializmus nemcsak társadalomszervező erőként jelentkezett, hanem a válságba jutottnak tekintett polgári kultúra alternatíváját is fel kívánta mutatni: a kulturális megújulás forrása kívánt lenni azzal a céllal, hogy „helyreállítsa” a nép és a művészet közötti kapcsolatot. Ezen törekvései ellenére – hangsúlyozza Prochasson – a szocialista művészet egyetlen jelentős műalkotást sem tudott felmutatni.

Már Saint-Simon hangsúlyozta a művészek hatékony társadalmi funkcióját a remélt új társadalomban (a társadalmi változások motorjai lehetnek). Az ekkor megjelenő „szociális művészet” filozófiája azonban individualizmusellenes, valamint funkcionista koncepción nyugodott, ami természetesen a legtöbb művész önértékét sértette. Éppen ezért Saint-Simon elképzelései a művészek helyett jobban vonzották például az iparosokat. Ez az ellentmondás ugyanúgy végighúzódik a szocializmus és a művészetek kapcsolatán a 20. század végéig, mint az, hogy a „szociális művészet” védelmezői, miközben a művészetek és a modern világ összeegyeztethetőségét hirdették, a valóságban mégis vonzóbbnak találták mindazt, amit a „klasszikus művészetek” kategóriába szokás sorolni.

A „szociális művészet” címke már a 19. század első felében különböző értékeléseket és esztétikai választásokat jelez: közös bennük, hogy mind elvetették a romantika egyeduralmát, és a művészetek erkölcsi koncepcióját hangsúlyozták. A viták és a kísérletezések átmenetileg szüneteltek a Második Császárság idején, és csak a század végén jelentkeztek újra: a művészetekre vonatkozó „projekt” immár a munkásmozgalom kulturális integrációját elősegítő értékekre épült. Ebből a szempontból a „szociális művészet”

az „elit” és a „populáris” művészet közötti kompromisszumként jelentkezett.

A 19–20. század fordulóján a szocialista értelmiség már közös művészeti orientációval jellemezhető. Erről tanúskodnak folyóirataik művészeti rovatai, amelyekben azonos kifejezésekkel zajlanak a viták, a felek ugyanazokért a művészekért lelkesednek stb. Az eszmecserék elsősorban a művészeknek a társadalomban elfoglalt helyéről és a munkásmozgalommal való kapcsolatukról folytak, és arra irányultak, hogy az egyébként hagyományosan individualista művészeket megpróbálják érdekeltté tenni a szocializmus megvalósításában a művészet demokratizálásának és a piac kiszélesítésének ígéretével. Az elképzelés szerint a művészek már nem egy szűk elitnek fognak dolgozni, hanem az egész társadalomnak, és ezzel mindenhol teret nyerhet a művészet (múzeumokban, iskolákban, kórházakban stb.). Ily módon feloldhatóvá válik az „elit” és a „populáris” kultúra mesterséges szétválása is. A nép és a művészetek közelítése az egész 20. századon végighúzódó toposzá vált, két tétel kihangsúlyozásával: 1. a szocialisták művészeti kérdésekben való állásfoglalása legitim; 2. létezik szocialista esztétika. Úgy vélték, az új társadalom elkerülhetetlenül új művészetet is eredményez majd.

A századfordulón az új társadalom és az új művészet összekapcsolása a vélten válságba jutott polgári művészet bomlástermékeként jelentkező századvégi dekadencia megbélyegzésében nyilvánult mega leghangsúlyosabban. A szocialisták a művészet válságát a kapitalizmus válságaként írták le, és sokkal inkább erkölcsi, semmint esztétikai alapról bírálták a polgári művészetet (erre mutat például a „perverz”, „haszontalan”, „tisztátlan” kifejezések használata), ami a művészetek átpolitizálása felé tett lépésként értékelhető. A „szép” a modern, amely szinkronban van az új társadalom kiépülésével, hasznos és egyben mindig egyszerű is – e paraméterek hangsúlyozásával az volt a céljuk, hogy a művészet mint pedagógiai eszköz segítségével elérjék a népet.

Ebből a művészeteszményből ered az avantgárdtól való ódzkodás is, ami azonban nem jelenti azt, hogy a szocialisták rendre elzárkóztak volna a művészeti újításoktól. Az izlés alakítása révén a „szép” demokratizálása volt a cél, és ehhez a művészetek, illetve

az ipar összeegyeztetésére törekedtek. Ezt a törekvést tükrözik az ekkor megjelent új kifejezések, mint például szociális művészet, iparművészet, díszítőművészet. Prochasson szerint a szociális művészet tehát egyfajta ellenkultúra megalapítására tett kísérletként értékelhető, amely jól megkülönböztethető a kommunista művészettelfogástól: „A szociális művészet politikai művészet, de nem azért, mintha egy politikai párt szolgálatába állított művészetről lenne szó – a kommunista művészettel szemben a szociális művészetet 1914 előtt nem jellemezte a behódolás –, hanem azért, mert a szocialisták úgy állították be, mint a közügyek művészetét. A klasszikus művészetekhez ragaszkodó szocialista értelmiségiek közül többen azonban egy új művészetet, a polgári és a populáris művészethez képest harmadik utat jelentő művészetet támogattak. Művészeti projektjük elsősorban a formák újradefiniálásához illeszkedett – ez benne volt a levegőben –, és kevésbé a tartalom kidolgozására...”

A szocialista akcionizmus a századelőn induló filmművészetben egyik legfontosabb eszközére lett: a *cinéma-vérité* és a mozi által képviselt egyszerűség kiválóan megfelelt a szocialista lelkületnek, hiszen a kamera technikai „meztelenségét” kicsit sem tompította például a festő látásának szubjektivitása.

Miközben a politikai baloldal esztétikai és irodalmi szempontból legtöbbször akadémikus álláspontot képviselt, addig az értelmiségi baloldal – amely internacionalistább volt, és mindig is erősen kötődött a szellemi Európához – hagyományosan közelebb állt az avantgárdhoz. Összefoglalásképpen a francia szocializmus kulturális autonómiával jellemezhető: a szocialista értelmiségiek republikánus értelmiségiek, akik számára a francia kulturális örökség volt a kiindulópont, s éppen ezért új művészeti értékeket sem tudtak kialakítani. Ugyanakkor a társadalom totális megújítására törekedtek úgy, hogy először gazdasági és társadalmi reformokat hajtanak végre, és csak aztán kezdenek hozzá a szellemi és erkölcsi megújulás megvalósításához. Nem jött létre önálló szocialista kultúra: akik vágytak rá, azok sokkal inkább szocialista kultúra- és művészetfogyasztók voltak, mintsem alkotóművészek. Ugyanakkor a szocializmus eszméjéhez vonzódó művészek nem

voltak hajlandók alárendelni magukat a politikának –szemben a kommunista értelmiségiek és művészek többségével.

A brit labour history

A modern munkásmozgalomtörténet-írás (illetve konkrétan a *labour history* – a terminus nem véletlenül angol nyelven vonult be a nemzetközi szakirodalomba), amint arra Marcel van der Linden átfogó kötetében rámutat, alapjában angol „találmány”.²⁴ Sőt, azon belül is egy speciális irány: a munkásmozgalom történetírói eredetileg leginkább az intézmények történetével foglalkoztak. Ez a kontinentális Európában inkább a pártokat és a politikai szervezeteket, míg Nagy-Britanniában elsősorban a szakszervezeteket jelentette.

Fontos látni azonban – amint arra van der Linden is rámutat –, hogy csupán angolul vonhatjuk össze egy fogalom, a labour history alá azt, amit más nyelveken többféleképpen neveznek: marginális történelem, népi történelem, marxista történetírás, munkásmozgalom-történet stb. Ez pedig részben annak is tulajdonítható, hogy az angolszász országokban nem alakult ki olyan centralizált munkásmozgalom (vagy ha úgy tetszik, munkásmozgalmi főszereplő), mint a kontinentális Európa országaiban.²⁵

²⁴ Marcel VAN DER LINDEN: *Transnational Labour History*. Aldershot, 2003. – Maga a munkásmozgalomtörténet-írás persze tulajdonképpen egykorú magával a munkásmozgalommal. Első művelői – akik közül a legismertebb Karl Kautsky és Max Beer – saját mozgalmuk terminológiájának és ideológiájának kaptafájára igyekeztek ráhúzni az emberiség egész történetét. A kor polgári történetírásának megfelelően annak egy „proletár” változatát művelték, bár kétségtelen, hogy – főleg Kautsky – igyekeztek elszakadni a „nagy emberek” történeteitől. Írásaik mégis saját koruk intézménytörténetét adják elő – kosztümös feldolgozásban. Ennek megfelelően terminológiájuk az adott kor szociáldemokráciájára nézve értelmezhető, de a baloldaliság mentalitástörténetére és társadalomtörténetére nézve nem különösebben releváns (ettől még mozgalomtörténeti és eszmetörténeti szempontból ezek igen értékes munkák).

²⁵ A Labour Party és a Trade Union Congress maguk is számtalan platformból álló konglomerátumok voltak. Az angolszász munkásmozgalom legfőbb jellegzetessége a fragmentáltság (illetve az USA-ban az 1930-as évektől a teljes feloldódás más irányzatokban, főleg a Demokrata Párt platformjaiban).

Főszereplő híján pedig sokkal nagyobb reflektorfényt kaphattak a statiszták, sőt a történetet is rájuk lehetett hangszerelni.

A legfontosabb kérdés természetesen az volt – amint a fentiekből is látható – hogy mit (kit) tekintünk a labour history alanyának. Az institucionalista szemlélet első és legnevesebb képviselői Beatrice és Sidney Webb voltak, akik – a labour history e korai szakaszára jellemzően – jókora adag pozitivista hittel fordultak a munkásosztály jövője felé. A *History of Trade Unionism* (1898) című könyvük a szakszervezeti mozgalom kialakulásának és fejlődésének története: ami ezen kívül esik, nemigen érdekelte a szerzőket. Mivel a labour history művelőinek, legyen bármilyen is a nézőpontjuk, az a folyamat a legérdekesebb, hogy miként válnak a munkásokból (illetve általában az alsóbb rétegekből, osztályokból) történelemformáló erők, ezért leírásukban a munkásság szervezettségére esik a hangsúly. A baloldaliság – vagyis értelmezésükben a társadalmi progresszió – mindenekelőtt szervezettséget, fegyelmet, eltökéltség és kompromisszumkészség helyes elgyét követeli meg. Hasonló szellemben, de immár a Labour Party (az angol Munkáspárt) történetét írta meg 1948-ban G. D. H. Cole. Olyan pozitivista és evolucionista szemlélettel, amely a munkásság történetét a szervezetek folyamatos tökéletesedésének látta. Úgyszólván minden, ami ezen a szervezeti történeten kívül esett, lényegtelennek tűnt. Ennek megfelelően a tulajdonképpeni aktor a szervezet maga, és a munkás csupán annyiban érdekes, amennyiben annak aktív tagja vagy bázisa; mindennapi élete, munkája és munkahelye, konfliktusai, ideológiája, kultúrája, szórakozása és családi élete stb. nemigen számít. Másként fogalmazva – és ez sokban megfelelt az angol mozgalom létező sajátosságainak – a munkás csupán a munkásmozgalmon belül, „baloldali” (a szó tágabb értelmében), azon kívül eső életében egyszerűen ő is csupán állampolgár, „brit alattvaló”.

A 20. század közepére ez a nézőpont lassan átalakult: nem utolsósorban azért, mert a labour history lassan bekerült a történettudomány keretei közé, és az addigi aktivisták helyett immár képzett történészek is művelték: Philip Bagwell például, aki 1963-ban publikálta *The Railwaymen* című könyvét, amelyben a közlekedés történetébe ágyazva írta meg a brit vasutas-szakszer-

vezet történetét (szakszervezeti érdeklődése dacára ő maga nem volt baloldali politikus). Bagwellt már sokkal inkább a vasutasok, mintsem szervezetük érdekelte, pontosabban a vasutasoktól jutott el a vasutas-szakszervezet történetéig.

Az igazi változást azonban kétségkívül Eric Hobsbawm és Edward P. Thompson munkássága hozta. Mindketten elfordultak az intézménytörténettől, és elsődlegesen a kulturális hatásokra, az életmódra, a hitre és a társadalmi keretekre összpontosítottak. Hobsbawm *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries* című 1959-es könyvében²⁶ általában véve a társadalmi lázadást vizsgálta (amelyet mindazonáltal étoszában baloldalinak tekintett), és megalkotta a „társadalmi bandita” (*social bandit*) kategóriáját. A fordulat kétségkívül igen jelentős volt: a központi kategóriává itt a lázadás vált, és a szerveződésben az önszerveződés sajátos, „primitív”, preindusztriális formái. Vagyis éppen azok a mozgalmak és figurák, amelyek a labor history addigi művelőitől nem sok figyelmet kaptak. 1964-es *Labouring Men: Studies in History of Labour*²⁷ című könyvében pedig különösen emlékeztetések a munkásarisztokráciával foglalkozó részek, amelyek ismét egy addig tulajdonképpen – a másik irányból – mellőzött réteget emeltek be a vizsgálódások körébe.²⁸

Hobsbawmnál a baloldaliság aktora egyértelműen a munkás-ság, amelyet azonban önmagában nem tekintett forradalminak. A munkásság és a lázadás tradícióit, és a hosszútávú folyamatokat elemelve az 1960-as évek közepén arra a meggyőződésre jutott, hogy a brit munkásság alapján „spontán” és „ökonómista” –

²⁶ Magyarul (nem teljes kiadásban): *Primitív lázadók. Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és a XX. században*. Kossuth Könyvkiadó, 1974.

²⁷ Jól illusztrálja az idők és nézőpontok változását, hogy 15 évvel később a kötet már nemigen kaphatott volna ilyen maszkulin címet. Mindazonáltal Hobsbawm – a cím dacára, amely egy korábbi terminológia stilizált átvétele volt – a nők szerepét sem hanyagolta el.

²⁸ Hobsbawm véleménye szerint nagyrészt éppen ez a kiváltságos réteg az, amely hangadóként felelős a brit munkásosztály forradalmi potenciáljának hiányaért. Ezt az elképzelést sokan bírálták. Lásd például Norah CARLIN–Ian BIRCHALL: *Kinnock's favourite Marxist: Eric Hobsbawm and the working class*. *International Socialism Journal*, 1983/21.

sőt, „önző” – célokért hajlamos harcba fogni (ennek magyarázata és oka is egyben a munkásmozgalom szakszervezet-orientált formája), illetve megfelelő politikai vezetés híján nem lehet forradalmi „proletariátussá”. A baloldaliság tehát részben kultúra, életmód és társadalom, részben technológia és munkaszervezés, részben politikai öntudat, szervezet és vezetés. Tulajdonképpen a kontinentális (illetve német) út és az angolszász út elegye.

E. P. Thompson alapvető munkája, a *The Making of the English Working Class* 1963-ban jelent meg.²⁹ Ő még inkább egyértelműen az „egyszerű emberektől” indul ki, alulról szemlélve a történelmet. Mint az előszóban is leszögezi: „Megpróbálom megmenteni az utókor lesajnáló vállveregetésétől a szegény harisnyakészítőt, a luddita posztónyíró, az »ósvi« kézi szövőgépen dolgozó takácsot, az utópista kézművest, de még Joanne Southcott rászédett követőjét is. Lehet, hogy mesterségeik és tradícióik tényleg halódtak. Lehet, hogy gyűlöletük az iparosodás új korszakával szemben maradiság volt. Lehet, hogy kommunisztikus elképzeléseik agyszülemények voltak. Lehet, hogy lázadó összeesküvéseik megfontolatlanok voltak. De ők átélték ezeket a társadalmi nyugtalanságtól terhes időszakokat, mi pedig nem. Törekvéseik a saját tapasztalataik szempontjából érvényesek voltak; ha pedig a történelem áldozatai voltak, akkor – jóllehet saját korukban megbélyegezték őket – áldozatok is maradnak.” Itt azonban nem csupán viktimológiáról van szó: Thompson azt a folyamatot igyekezett megragadni, amelyben ezek az egyének és marginalizált csoportok felismerték közös érdekeiket, és azok mentén „munkásosztály” formálódtak. (Az angol cím is ezt a kettősséget jelöli: nem csupán az angol munkásosztály „születéséről” vagy kialakulásáról van szó, hanem létrehozásáról, kialakításáról és folyamatos „csinálásáról” is.)

Hobsbawmmal ellentétben Thompson magukban a munkásokban találja meg a progresszió zálogát. Ehhez hozzájárultak azok az újbaloldali szociológiai munkák is, amelyek az 1960-as évek elején egyre inkább rámutattak, hogy a Labour Party támogatottsága miként és miért csökken – időnként drámai mérték-

²⁹ Magyarul: *Az angol munkásosztály születése*. Osiris, Budapest, 2007.

ben – a szegényebb munkások (így például a dokkmunkások vagy a szénbányászok) körében. 1956-ban jelent meg három szociológus, Norman Dennis, Fernando Henriques és Clifford Slaughter kötete egy yorkshire-i bányászközösségről, amelyből kiderült, hogy a Labour Partynak (és általában a nagypolitikának) milyen elképesztően csekélyhatása van a munkások gondolkodására, hétköznapijaira, kultúrájára – noha azok minden esetben kötelességtudóan a munkáspárti jelöltekre adják le szavazataikat.³⁰ Egyre világosabban látszott – amint erre az újbaloldal szociológusai is rámutattak –, hogy a munkáspárti kormányzás egyáltalán nem csökkenti az osztályellentéteket, és sokkal inkább szól egy úgymond „jóléti” kapitalista állam kiépítéséről, mint a szocializmusról. Az újbaloldal – köztük Thompson – képviselői mindezt úgy értékelték, hogy elválnak egymástól a *rank and file*, a „baloldali bázis”, a „baloldali nép” (*the left people*) és hagyományos politikai érdekképviselőik, a szakszervezetekkel szorosan összefonódó Labour Party útjai. A marxista szociológus Ralph Milliband (aki Thompsonnal, John Saville-lel és másokkal együtt a *New Left Review* alapítója volt) 1961-ben írott könyvében³¹ már egyenesen úgy érvelt, hogy a Labour Party vezetése folyamatosan elszabotálta a tagság és a támogatók radikális, szocialista igényeit egy reformista és megalkuvó politika érdekében.

Ebben a szellemi környezetben logikus volt Thompson koncepciója, aki a munkások körében kereste a radikális társadalmi változás gyökereit, és a politikától elfordulva azt a „politika előtti” korszakban, vagyis a chartisták mozgalma előtti időszakban találta meg. Ezek a mozgalmak (már amennyiben mozgalmaknak nevezhetők) szükségszerűen sokkal inkább a társadalom- és mentáltörténet eszköztárával voltak leírhatók, mint – intézmények híján – hagyományos politikatörténeti megközelítéssel. Thompson tulajdonképpen úgy látta, hogy a baloldaliság két párhuzamos, de egymást többé-kevésbé ellentételező, sőt egymást időnként kizáró szálon fut: egyrészt a kapitalizmus stabilizációjával és kon-

³⁰ Norman DENNIS–Fernando HENRIQUES–Clifford SLAUGHTER: *Coal is Our Life. An Analysis of a Yorkshire Mining Community*. Eyre & Spottiswoode, London, 1956.

³¹ Ralph MILLIBAND: *Parliamentary Socialism. A Study in the Politics of Labour*. Allen & Unwin, 1961.

szolidációjával járó intézményesülés (a pártok, szakszervezetek, választások) mentén, másrészt viszont egy állandó, illetve egyre újabb formációkban állandóan visszatérő plebejus radikalizmus formájában (ilyennek tekintette például a korai angol kommunista pártot is, amely viszont idővel maga is az intézményesülés és a konszolidáció útjára lépett).

Az 1960-as években a munkás radikalizmus és az intézményesületlen baloldaliság felfedezése mellett fontos újdonság volt a különféle egyéb elnyomott rétegek beemelése a baloldali progresszió aktorainak lehetséges táborába. Megjelent a „kettős elnyomás” tézise (nők, egyes etnikai kisebbségek, gyermekek), és a labor history figyelme egyre inkább ezekre, illetve olyan kérdésekre is kiterjedt, mint a patriarchális viszonyok, a munkásságon belüli konzervatív értékek, vagy éppen a munkások rasszizmusa. Ezáltal egyrészt a baloldaliság határai kiterjedtek (egyre több társadalmi csoport került bele a halmazba), másrészt viszont esetlegesebbé is váltak (hiszen számos „nem baloldali” értéket és jelenséget lehetett kimutatni a hagyományosan baloldalinak tételezett rétegeknél). Ennek az irányzatnak jellegzetes képviselője volt Cyril Lionel Robert James, aki a nők és az afro-amerikaiak problémáit vizsgálta. James egyébként elég hevesen elutasította az „értelmiségi militanciát” és a terminológiai distinkciókat egyaránt, hiszen „...a munkásosztály humanizmusa nem kereshet menedéket a való élet viszonyai elől az egzisztencializmusban (Franciaország), a pszichoanalízisben (USA), vagy a szavakkal és jelentésekkel folytatott játszadozásban (Nagy-Britannia).”³²

Amikor az 1960-as évek végére a radikalizálódó ifjúsági mozgalmak Anglia-szerte új (bár a régire sokban támaszkodó) mozgalmi zsargont vezettek be, az újból baloldali által fémjelzett labor history már nem fogadta ezt akkora elutasítással, mint amilyen például Franciaországban feszült a „tudományosság” és az „utca” között. A baloldaliság fokmérője egy időre a „kizsákmányoltság” lett, kiterjesztett értelemben, amely alkalmazható volt a munkásokra és más alkalmazottakra, a diákokra, de a nőkre, a gyermekekre, a

³² Grace C. LEE–Pierre CHALIEU–J. R. JOHNSON: *Facing Reality*. Correspondence Books, Detroit, 1958. (Az álnevek mögött Grace Lee Boggs, Cornelius Castoriadis és C. L. R. James rejtőzik.)

kisebbségekre, sőt az állatokra és a természetre is. A baloldaliság határai hirtelen annyira kiterjedtek (először a munkásmozgalom kezdetei óta), hogy ez már-már önidentitását fenyegette: ha szinte minden és mindenki baloldali értékeket vall, akkor kivel vagy mivel szemben lehet baloldalinak lenni? A jelenség azóta még inkább kiterjedt, és – ez kétségtelennek látszik – bizonyos mértékig élhetőbbé tette a nyugati világot, de egyben egyre esetlegesebbé a politikai határokat: „Mindenki a demokrácia és a szabadság pártján áll; mindenki rajong a fejlődésért, a felvilágosodásért és a tudományért; és természetesen a jogegyenlőségért, akár nő és férfi, akár fekete és fehér között. Mindenki a nyomor, az elnyomás, a gazdasági kizsákmányolás és a vallási ködösítés ellen van. Ezek a hozzáállások ma már közhelynek számítanak, és mindenki ezek szerint válaszolna, ha egy felmérés kérdezőbiztosai efelől érdeklődnének. De mintegy egy évszázaddal ezelőtt (sőt, néhány helyen még pár évtizeddel ezelőtt is) mindez a törekvés egyértelműen a baloldal terrénuma volt. 1900-ban egy európai földbirtokosnak meg sem fordult volna a fejében, hogy munkásaival egyenlő jogai vannak, és úgy vélte, szolgálainak nyomorúságos élete Isten kegyelmétől függ. A mai morális standardokat a baloldal határozta meg.”³³

Egy másik, a történetírás szempontjából legalább ennyire jelentős fejlemény volt, hogy magának a történetírásnak is kiterjedtek a szakmai határai. Míg a 19. század végén és a 20. század elején képzett aktivisták (de nem szakképzett történészek) írták a munkásmozgalom és a baloldal (akkor mint láttuk, jórészt a szervezetekre összpontosító) történetét, és a 20. század közepére a téma a tudományos világban is elfogadottá és művelté vált, addig az 1960-as évek végétől újra egyfajta kollektivizálódásnak lehettünk tanúi. A különféle történetírói műhelyek, közösségek felvirágoztak, ahol több téma szakértői – és újra nem kizárólag történészek, de általában történészek részvételével és irányításával – dolgozták fel a tágan értelmezett „népi történetet” (*peoples' history*). Ezek között sok valóban baloldali indíttatású, munkások

³³ Dirk MAXEINER–Michael MIERSCH: *Farewell to Liberty, Equality and Fraternity – Is the Left Still on the Left?* Centre for Independent Studies. St Leonards, 2006. március. <http://www.cis.org.au/>.

önképzésére szolgáló műhely volt, különösen az 1903-ban alakított Munkásoktatási Szövetség (*Workers' Educational Association* – WEA). Ez utóbbi yorkshire-i szervezetében a közös munka olyan eredményt hozott, mint Thompson alapműve. A labor history tehát sajátos utat tett meg: a párt- és szakszervezeti értelmiségtől a baloldali szimpátiájú szakembereken át eljutott a munkások, a „baloldali nép” és az elkötelezett történészek közös tevékenységig.

Ennek megfelelően – folytatva a társadalomtörténeti hagyományokat – a labor history témaköre még jobban kiterjedt, és a „mindennapi lét” egyre újabb területeit ölelte fel (mint alulról írott történelem). A cél, ahogyan azt Raphael Samuel megfogalmazta: „A történelem termelési folyamatának demokratizálása, a történetírók körének kiterjesztése, és a jelen tapasztalatainak beemelése a múlt értelmezésébe.”³⁴ Ugyanakkor az egyre gyakrabban alkalmazott nép (*people*) terminus – amely praktikusán a „baloldali népet”, illetve pontosabban a „baloldal népét”, bázisát jelentette – meglehetősen ellentmondásos volt, amint arra Peter Burke is felhívta a figyelmet: „A `nép` terminusa továbbra is ellentmondásos. Gyakran kirekesztő. Amikor azt mondom, kirekesztő, úgy értem, hogy a népi történelemben, ahogyan azt ma művelik, egyes embereket inkább `népnek` tekintenek másoknál; a proletariátust netán, vagy a `demokratikus osztályokat` (ami némiképpen félrevezető terminus), vagy a radikális nézeteket vallókat. Ez gyakran félreértésekhez vezet, feltételezve, hogy mindenki (a nép, a szó egyik értelmében) osztja egy adott, kisebb-nagyobb csoport elképzeléseit (vagyis a népét, a szó egy másik értelmében). Ezt a fajta zavart még a mai brit népi történelem legjobb munkáiban is megtalálhatjuk. Két példát hozok, méghozzá olyan művekből, amelyeket más tekintetben igen nagyra tartok, Edward Thompson és Christopher Hill munkáiból. Edward Thompson *Az angol munkásosztály születésében* meglehetősen közel kerül ahhoz, hogy a munkásosztálybeli torykat kizárja a nép soraiból. A *The World Turned Upside Down*ban³⁵ viszont felváltva vizsgálja a radikális

³⁴ Raphael SAMUEL (szerk.): *History and Socialist Theory*. History Workshop Series. Routledge & Kegan, Peoples' London, 1981. XV.

³⁵ Christopher HILL: *The World Turned Upside Down: Radical Ideas during the English Revolution*. London, 1972.

gondolatokat és az egyszerű emberek elképzeléseit, és így az óvatosan olvasó könnyen azonosnak tekintheti azokat. Igen ám, csak-hogy a 17. századi Angliában nem minden egyszerű ember volt radikális, és nem minden radikális volt egyszerű ember.”³⁶

Samuels és az általa (is) vezetett kollektíva arra a következtetésre jutott, hogy a labor history csupán egy eleme a sokkal általánosabb, mindenre kiterjedő alulról írott történelemnek. Ezáltal lényegében megfosztották azt politikai vonásaitól, illetve a politikai vonatkozásokat is csupán egy kulturális közeg egy elemének tekintették, a többi elemmel (vallás, család, szabadidő, munka stb.) egyenrangúnak. Ennek kétségtől voltak hozadékai, de kardinális kérdés maradt – amelyet Burke is felvetett, de meg nem válaszolt –, hogy miként definiálható a „baloldal népe”, amelyre a politikailag továbbra sem semleges labor history művelői munkájukat alapozták. Eric Hobsbawm egy tanulmánykötetében amellett érvelt, hogy a labor history továbbra is maradjon különálló irányzat, és ne olvadjon fel a társadalomtörténetben vagy éppen a nép történetében. Emellett megfogalmazta azt az elvárást is, hogy a labor historyt időben is korlátozzák: a túl korai vizsgálódások (főleg az ókorra is kiterjedő nagyívűnek szánt összefoglalások) nemigen vezetnek komolyan vehető eredményekre.³⁷

Az 1980-as évek végétől azonban – a szovjet tömb összeomlásával, illetve a nyugati baloldal átalakulásával – a politikai hangsúlyok is lassan áthelyeződtek. Ezzel párhuzamosan, már az 1970-es évek végétől, a brit labor historyban egyre nagyobb szerepet kapott a komparativitás. Ez először az egykori brit gyarmatokra és a Nemzetközösség államaira terjedt ki, majd egyre tágabbá vált, és hangsúlyosan a harmadik világra koncentrált (nem utolsósorban a felszabadító mozgalmak és a briteknek az amerikai külpolitikában játszott szerepe miatt). A politikai háttér fellazulása, a komparativitás, a népi történetírás és az 1960-as évek által inspirált, alulról nézett történelem, valamint a témakörök kitágítása – amely tulajdonképpen egy átfogóbb, de fragmentáltabb társadalomkritikai szempontrendszert jelentett –, végül pedig a

³⁶ Peter BURKE: People's history or total history. In: Raphael Samuel: i. m. 7.

³⁷ E. J. HOBSBAWM: *Worlds of Labour: Further Studies in the History of Labour*. London, 1984.

posztmodern történetírás csábítása az 1990-es évekre átalakította a labor historyt. Megújult eszközkészlete, kiterjesztett terminológiai apparátusa kétségkívül alkalmasabbá teszi arra, hogy eredeti céljaihoz némileg visszatérítve, a baloldaliság kérdéskörét vizsgáljuk segítségével.

Az amerikai változat

Sajátos problémákat szül, és egyben a baloldaliság-történet, illetve a munkásmozgalom-történet óhatatlan nemzeti beágyazottságára is jó példát mutat, hogy az amerikai mozgalmak terminológiája milyen jelentős mértékben eltért – és mindmáig eltér – mind a kontinentális Európa, mind pedig Nagy-Britannia mozgalmi terminológiájától. Az Egyesült Államokban a munkásmozgalom nem az európai trendek mentén tagozódott: a 19. század második felére jelentőssé (és egyre jelentősebb hatalmi tényezővé) váltak a „sárga” szakszervezetek, míg a radikális vonulatot a gyakran német, jiddis, olasz vagy orosz anyanyelvű anarchisták képviselték. Angol örökségként mindent áthatott a szindikalizmus, és a kialakuló mozgalmi frazeológia is sokkal inkább az újkori brit felkeléseknek, a 19. század első felének örököse volt, mint a standard európai marxista, lassalleánus, vagy éppen bakunyinista inspirációjú mozgalmi nyelv. A nyelvezet vallásos (leginkább metodista) ihletettségű volt, és csak távolról emlékeztetett az európai – sokkal „tudományosabban” megfogalmazott – mozgalmi zsargonra. Ez persze időnként félrevezetőnek is bizonyult, főleg olyan esetekben, amikor az amerikai munkásmozgalom – és leginkább a nagy anarchoszindikalista szervezet, a Világ Ipari Munkásai (*Industrial Workers of the World* – IWW) az óhaza felé terjeszkedett. Ilyen meglepetés egyébként a magyar rendőrséget is érte, amikor az amerikai–magyar bánya- és fakitermelő vállalatok magyarul tudó amerikai előmunkásokat hoztak be az országba, akik közül nem egy az IWW aktivistája volt. Ők létrehozták szervezetüket, a Magyar Általános Munkásszövetséget. A MÁMSZ beszélt ugyan osztályharcról, sztrájkokról, de erőteljesen hangsúlyozta az emberek testvériségének, a felvilágosításnak, a tanulásnak és a mű-

velődésnek a fontosságát, szinte már a vallási rajongásra emlékeztető szóhasználat. Az csupán az 1928-as nagy karácsonyi bányászsztrájk idején derült ki, hogy a MÁMSZ – amelyet addig a rendőrség politikai nyomozói afféle legényegyletnek tekintettek – radikálisabb nem csupán a szociáldemokraták, de még az illegális kommunisták szervezeteinél is.

Az eltérő fejlődésnek megfelelően láthatjuk – anélkül, hogy itt most részletesebben kitérnénk az amerikai labor history történetére –, hogy az érdeklődés már a kezdetektől, körülbelül a 20. század elejétől a *rank and file*, az alulról szerveződés felé irányult. 1905-ben jelent meg erről az első számottevő munka, Vincent St. John *The IWW: Its History, Structure and Methods* című könyve. A feldolgozásokban pedig már korán, az 1920-as évek végétől nagy hangsúlyt kapott az oral history, a munkásfolklór kutatása, s emellett az 1930-as évek végétől a nagy válság páriáinak, az országot keresztül-kasul bebarangoló hobóknak a vizsgálata, amely természetszerűleg mentes volt mindenféle institucionalista szemlélettől.

Az amerikai megközelítésre jellemző volt, hogy a munkásmozgalom történetét az ipartörténetbe ágyazták (ami tulajdonképpen jellemző fordista elképzelést tükröz, ahol a munkás csupán a gép meghosszabbítása), illetve a spontán ellenállás formáinak történetébe (az erőszak különféle formái, szabotázs, a sztrájkok és fosztogatások története stb.);³⁸ ezek mellett a munkásság kultúrtörténete, a nagy építkezések (vasút, erőművek), az amerikanizálódás és a faji konfliktusok története kap kiemelt figyelmet.

38 Érdekes adalék, hogy az amerikai és az azzal kapcsolatos nemzetközi munkásmozgalom történetéről az első komoly történeti áttekintést az az Allan Pinkerton nevű detektív írta 1877-ben, aki a sztrájkok brutális letöréséről és a baloldali aktivisták elleni hajtóvadászatokról hírhedtté vált Pinkerton-irodát alapította. Pinkerton kifejezetten jól informált – szakmájának megfelelően – a munkásmozgalom ügyes-bajos dolgaiban. Könyve, a *Strikers, Communists, Tramps and Detectives* azonban rettenetesen elfogult, ellenszenves, de igen hasznos olvasmány a mai kutatók számára is. Az interneten a könyv teljes szövege olvasható: <http://www.archive.org/details/strikerscommuni01pinkgoog>.

Baloldaliság-történetek a legújabb angolszász történetírásban

Ha az utóbbi két évtizedben (vagyis az 1989–1990-es világpolitikai és világszemléleti változások óta) megjelent angolszász baloldaliság-történeti munkák bibliográfiáit összehasonlítjuk, első pillantásra meglepő képet kapunk. Bár az ember eleve azt feltételezné, hogy egy ennyire kurrens és aktuális témáról rengeteg átfogó munka született, az összkép nem ezt mutatja. A listákat áttekintve azonban a dolog érthetőbbé válik: univerzális, a baloldaliság mintegy százötven éves történetét átfogó munka ebben a formában valóban nemigen született, de van néhány olyan alapmű, amely ennek a történetnek egy-egy aspektusát érdemben tárgyalja.

Emellett bőséges szakirodalom foglalkozik valamilyen iránnyal, szervezettel, pártal, vagy éppen a tágon értelmezett baloldalisággal valamely ágával (például szakszervezeti érdekvédelem, politikai hatalom vagy éppen a társadalmi szolidaritás). E művek szerzői átfogóan, de tágabb összefüggéseket nem keresve dolgozzák fel témáikat. Más szempontból viszont – regionális leosztásban – megjelentek olyan szemléletű írások, amelyek egy-egy kiválasztott terület (angolszász szakirodalomról lévén szó mindenekelőtt Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, illetve általában véve „a Nyugat”) baloldali mozgalmainak, illetve baloldali politikatörténetének és/vagy eszmetörténetének feltárására vállalkoztak. Külön szerteágazó és igen érdekes irodalma van az angolszász világban a „tiltakozás” történetének.³⁹ Ennek legfontosabb képviselői a protestálást magát tekintik politikai aktusnak és identitásformáló erőnek; ilyen értelemben nem „baloldaliságról” beszélnek, hanem egy önálló politikai kultúráról, amely saját mentalitásokkal, „keretekkel” és „eszközkészlettel” rendelkezik, sőt saját nyelvezettel

³⁹ A témával alaposan foglalkozó kétlegátfogóbb tanulmánykötet: Michael P. HANAGAN–Leslie Page MOCH–Wayne Te BRAKE (szerk.): i. m.; Doug McADAM–John D. McCARTHY–Mayer N. ZALD (szerk.): *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge, 1996, illetve fontos szempontokat ad még Ronald AMINZADE (szerk.): *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*. Cambridge, 2001.

is. A lázadástörténeti munkák beillesztése (pontosabban visszaillesztése, ha mondjuk George Rudé vagy Eric Hobsbawm jóval korábbi munkáira gondolunk) a politikai történet keretei közé még igen érdekes eredményeket hozhat.

Tény azonban, hogy a baloldallal foglalkozó művek túlnyomó része nem szigorúan vett szakirodalmi, történeti munka, hanem aktuális célokat megfogalmazó elemzés. A legkülönbébb baloldali irányzatokhoz tartozó értelmiségiek útkereső irodalma. Angolszász nyelvterületen egyértelműen ide tartoznak olyan – amúgy kiemelkedő fontosságú és nagy hatású – szerzők, mint Tony Wright, Anthony Giddens Nagy-Britanniában, vagy Michael Harrington és Noam Chomsky az Egyesült Államokban. A nyugati irodalomban reneszánsza van az ilyen jellegű átfogó, ideológia-központú szemléletnek. Ez a trend jórészt a Szovjetunió és a keleti blokk felbomlásával kezdődött, és eleinte inkább aktuális, gyakran kifejezetten tranzitológiai szempontú munkákat eredményezett. A különféle baloldali mozgalmak és erők egyre inkább szükségét érezték annak, hogy felmérjék, újraértelmezzék saját örökségüket, és kezükbe vegyék annak tudományos értékelését, feldolgozását. Míg Magyarországra –az uralkodó korszaknak megfelelően –ennek a folyamatnak elsősorban a baloldalelles bulvár (és kvázibulvár) hajtásai jutottak el, addig mind francia, mind angolszász és német nyelvterületen (és nyilván másutt is) sorra kezdtek megjelenni az új, szintetizáló és útkereső munkák a „baloldali” műhelyekben is: ezek többnyire abban különböztek „jobboldali” társaiktól, hogy céljuk nem valamiféle ideológiai ítékezés volt, hanem az adott helyzet, valamint saját jelenük megértése a múlt tanulásaiból.

Ugyanakkor a történettudományi kutatások differenciálódása (más esetben politikai aktualizálása) nem feltétlenül jelenti a hagyományos történettudományi megközelítések – az eszme- és politikatörténet, a gazdaság- vagy társadalomtörténet stb. – érvénytelenné válását. Mind a magyarországi, mind pedig az egyetemes politikai (tárgyban értelmezett) eszme- és politikatörténetnek létjogosultsága van ma is, különösen akkor, ha képes kihasználni az új kutatási területek és irányzatok eredményeit, és új, árnyaltabb képet tud nyújtani az elmúlt évszázad eseményeinek és

folymatainak megértéséhez, végső soron pedig mai helyzetünk megértéséhez.

Fontos szem előtt tartanunk azt is, hogy a 20. század politikai eszmetörténetét magyar nyelven csupán részben tanulmányozhatjuk. Bizonyos eszmerendszerek szinte teljesen hiányoznak, míg mások, a nagyobb paradigmák – így a „fasizmus”, a „kommunizmus”, de akár beszélhetnénk a „konzervativizmusról” vagy a „liberalizmusról” is – elemzésében mindig nyomatékos szerepük volt az aktuálpolitikai hatásoknak. A „baloldaliság”, illetve a „baloldal” kutatása pedig – ebben a formában – teljesen hiányzik (talán Pándi Pál kétkötetes, a 19. századi magyar baloldallal foglalkozó 1972-es munkáját leszámítva, amely a maga korában úttörő jellegű kísérlet volt). Amint arról már szó esett, az eszmetörténet egy évszázada még biztosnak és kikezddhetetlennek tűnő alappillérei – így például a bal-, illetve jobboldaliság, vagy a felvilágosodás-kori központi kategóriák – mára látszólag esetlegessé és átjárhatóvá váltak, önmaguk meghatározásával küszködnek, és semmiképpen sem képezhetik egy statikus szemléletű mai *történeti* elemzés kiindulópontját. Ugyanakkor történeti kontextusban mindennek természetesen más hozadéka van: igenis kutatni tudjuk például a magyarországi baloldaliság történetét anélkül, hogy belekeverednénk valamiféle posztmodern identifikációs zavarba. Amennyiben az eszméket nem önmaguk szülötteinek tekintjük, hanem adott gazdasági-politikai érdekek és struktúrák termékeiként vizsgáljuk, akkor könnyen beláthatjuk: a társadalomtörténet, a szociológia, a művészettörténet, a politikatörténet, a mikrotörténet stb. legújabb diskurzusainak beemelésével új, a folyamatokra és a strukturális kapcsolódásokra összpontosító eszme- és társadalomtörténetre van szükségünk a 21. század elején meglehetősen kaotikusnak látszó, az állandó (ön)átértékelés és a historizálás legkülönbözőbb formáival élő ideológiai képének akár hozzávetőleges megértéséhez. Bőségesen adódnak hát olyan történeti problémák, amelyekre mindmáig nem született megnyugtató válasz, és nincs hiány feldolgozatlan vagy éppen figyelmen kívül hagyott forrástípusokban sem.

Ha eltekintünk legfontosabb problémánktól, vagyis hogy miként határozzuk meg a baloldalt (illetve az ehhez kapcsolódó ki-

terjedt vitáktól, hogy van-e még valódi létjogosultsága a két-, vagy háromosztatú politikai konstellációknak), akkor a nyugati baloldali történetének átfogó feldolgozására angolszász nyelvterületen az elmúlt két évtizedben csupán néhány konkrét kísérletet találunk.

Időrendben az első a Dick Geary szerkesztésében megjelent tanulmánykötet, amelyet 1989-ben adtak ki első ízben.⁴⁰ A kötet a szerkesztő és a szerzők szándékainak megfelelően „a munkásmozgalom-történet hagyományos formáit szándékozik elegyíteni az emberek történetének feltérképezésével”. A szerkezet jórészt hagyományosnak mondható: a benne foglalt hat tanulmány szerzői sorra veszik a brit, a francia, a német, az orosz, az olasz és a spanyol munkásság és munkásmozgalom 1914 előtti történetét. Ugyanakkor a hangsúly immár nem elsődlegesen az adott országok szervezeteinek politikatörténetére kerül, hanem sokkal inkább arra, hogy milyen kapcsolatban áll a gazdaság, a társadalom, a szokások és mentalitások rendszere, a munkásság kialakulása és rétegződése ezeknek a szervezeti kereteknek a milyenségével.

A kötet szerzői⁴¹ határozottan úgy vélik, hogy nem beszélhetünk „egységes munkásosztályról” sem globális értelemben (akár európai, vagy nyugat-európai szinten), sem pedig az egyes országok szintjén: „A munkásosztályról szóló általánosításokat meggyengíti a legkülönbélebb szakmák és iparágak elemzése, és a közöttük feszülő konfliktusok, amelyek legalább olyan gyakran jelentkeznek mondjuk a szakképzett és a szakképzetlen munkások, vagy éppen a férfi- és a női munkaerő, mint a munkások és a munkaadók között. A mindennapi élet, az üzemi vagy a közösségi aktivitás (legyen az munka- vagy szabadidős közösség) gyakorlatának vizsgálata lehetővé teszi azon tényezők összetettségének megértését, amelyek segítségével a munkások adott csoportjai megszerveződhetnek és sikeres kollektív akciókba kezdhetnek,

⁴⁰ Dick GEARY (szerk.): *Labour and Socialist Movements in Europe Before 1914*. Oxford, 1989. – Bár a kötet szerzői csak 1914-ig dolgozzák fel a témát, munkáik mindenképpen az átfogó baloldaliság-feldolgozások közé tartoznak.

⁴¹ Gordon Phillips (Nagy-Britannia), Roger Mackgraw (Franciaország), Dick Geary (Németország), Christopher Read (Oroszország), John A. Davis (Olaszország) és Paul Heywood (Spanyolország).

míg más csoportjaik *látszólagos* engedékenyséjük és passzivitásuk miatt igen ritkán jelennek meg a történelemkönyvek lapjain.”

Az egyes regionális tanulmányok szerzői ugyanakkor nem arra törekedtek, hogy a fejlettség–elmaradottság logikájában mozogva valamiféle ívet húzzanak (az egyik végén Nagy-Britanniával, a másikon pedig Spanyolországgal, illetve Oroszországgal); sokkal inkább az érdekelte őket, hogy az egyes régiókon (országokon) belül miként formálódott a munkásság, a munkások mely rétegei vettek részt az akciókban, mely rétegek voltak képesek megszerveződni, és ez miként hatott magukra a szervezeti formákra és az ideológiákra. És végül, hogy a különböző társadalmi alapokon kialakuló ideológiák (mintegy a baloldaliságok kollekciójaként) mennyiben voltak egységesek, és mennyiben különböztek egymástól (és váltak megosztó erővé) akár az adott országokon belül, akár európai szinten. „Ha kapunk is egy általános képet, akkor az annyi, hogy kerüljük az általános európai munkásosztály kategóriáját” – summázza Geary bevezető tanulmányában. A forradalmi szocializmus, a földosztás és az általános egyenlőség elképzeléseinek a cári Oroszországban számtalan lelkes – gyakorta inkább értelmiségi és diák – követője volt, míg a kései viktoriánus és edwardiánus Angliában ezek nemigen gyakoroltak komoly vonzerőt. A francia, német vagy éppen olasz pártok 1914 előtt számtalan irányzatot, ideológiai és kulturális identitást, rengeteg különféle réteget egyesítettek (hogy az eltérő habitusú személyiségekről ne is beszéljünk): radikálisokat és reformistákat, marxistákat és lassalleánusokat, forradalmárokat és a fokozatos átalakulás híveit stb. Geary részben éppen ezekben az eltérő identitásokban (illetve az eltérő identitások együttélésében) találja meg a nagy szkizmák egyik okát.

Az eltérő identitások és hagyományok, illetve a belőlük eredő eltérő politikai, ideológiai és szervezeti konzekvenciák okait a tanulmányok szerzői elsődlegesen a gazdasági-társadalmi különbségekben keresik. Ugyanakkor igyekeznek elkerülni a gazdasági determinizmust. Egyrészt világos, hogy bizonyos jelenségek adott gazdasági struktúrákhoz, fejlettséghez és egyben az életszínvonal adott szintjéhez köthetők. Így például az anarchizmus a (kapitalista értelemben) legfejletlenebb országokban, Spanyolországban,

Oroszországban és Olaszországban terjedt el, sőt még ezekben az országokban is voltak jól látható regionális különbségek. Ez magyarázhatja azt is, hogy a munkásmozgalom Nagy-Britanniában (ahol egyrészt viszonylagos jólét uralkodott már a 19. század vége felé, másrészt maga a mozgalom amúgy is inkább a képzett munkások, a „munkásarisztokrácia” ügye volt) miért volt „kezelhetőbb” és „békésebb”, mint a kontinensen. De – amint arra a szerzők figyelmeztetnek – ez nem magyarázhat meg mindent. Mi az oka annak, hogy például Németországban a gazdaság felfutásakor alakult ki a szociáldemokrata tömegmozgalom? Mitől lett marxista a jól képzett német „munkásarisztokrata”, miközben Angliában a hasonló rétegek túlnyomórészt lojálisak maradtak a liberalizmushoz? (Vagy, bár erről nem esik szó a kötetben: mi magyarázza az igen radikális és életteli svájci anarchizmus kialakulását?)

A szerzők egyértelműen komplex folyamatot látnak az eltérő baloldaliság-minták mögött. A gazdasági-társadalmi szempontok mellett (illetve azokhoz kapcsolódva) hangsúlyozzák az adott országok és régiók politikai berendezkedését, hozzáállását, a politikai felépítmény habitusát a baloldaliság habitusának kialakulásában. Vagyis sokat számít, hogy az adott ország politikai felépítménye parlamentáris vagy önkényuralmi, ad-e bizonyos játékkeret a baloldali politikának, mint Nagy-Britanniában vagy – ellentmondásosan – Németországban, illetve igyekszik-e azt marginalizálni és/vagy kriminalizálni, mint Spanyolországban vagy Oroszországban.

Ugyanez áll a gazdaságirányítás állami, és még inkább szektoriális szintjeire is: valamilyen szinten partnernek tekintik-e a munkásokat és szervezeteiket a munkaadók, mint a liberális Angliában és sok tekintetben Németországban (ahol mindazonáltal igen nagy különbségek voltak például a föderális berendezkedésű Baden és a centralista Poroszország viszonyai között), vagy nem tartják őket partnernek. Az utóbbi esetben még az eredetileg csupán érdekvédelmi szándékkal létrejött szakszervezetek is radikalizálódnak, amint azt a spanyolországi anarchoszindikalizmus története is példázza.

Szerepet kapnak természetesen az egyes országokon belüli komoly különbségek, az adott munkásrétegek társadalmi eredete

(és ezzel kapcsolatban hagyományai, szokásai és mentalitásbeli különbségei), vagy akár a munkáspolitikusok társadalmi háttére is. A képek szemléletesek (így a Németországról szóló fejezet a német szociáldemokrácia méreteinek aprólékos és számszerű bemutatásával kezdődik, az orosz tanulmány pedig a *Narodnaja Volja* szervezet II. Sándor elleni egyik merényletkísérletének leírásával), de a kötet terjedelme és a felvállalt téma nagysága miatt az érvelés időnként elnagyoltnak tűnik.

Az egyes tanulmányok szerzői ebben az összetett koordináta-rendszerben igyekeznek elhelyezni – általában igen meggyőző módon – a különféle baloldaliság-mintákat. Erősségük a komparatív szemlélet, illetve az, hogy a hagyományosabb politika- és szervezettörténeti megközelítést is megtartva próbálnak más szempontokat, mindenekelőtt a mindennapi élet struktúráit beemelni az elemzésbe. Az esszék külön-külön és együttesen is remek kiindulópontot adnak a továbbgondoláshoz; érdekes szempont például Nagy-Britannia sajátos egyediségének hangsúlyozása (ez a gondolat végighúzódik a kötetben), ami retrospektív módon magyarázná meg a brit munkásmozgalom külön útjait. Kár, hogy a problémák felvetésén és illusztrálásán túl többnyire nem jut hely az érvek kibontásának. Tulajdonképpen az összes tanulmányból lehetne egy-egy monográfiát készíteni, s a módszerkiválóan adaptálható az 1914-et követő időszak feldolgozására is.

Más úton indult el Geoff Eley.⁴² Sokszor hivatkozott könyvében, amely egyértelműen a téma angolszász irodalmának modern alapműve lett, megírta a baloldali mozgalmaknak, illetve a baloldaliságnak mint világfelfogásnak, emberi reagálásnak, az európai demokrácia kiteljesedésének történetét. Éppen ezért ő – valamiféle visszapiillantásként – a baloldalra olyan folyamatként tekint, amely az Európában 1989 után realizálódó demokratikus berendezkedéshez vezet. Mégsem válik igazán teleologikussá, a végeredményből fejti vissza annak történetét. Eley könyve nem tanulmánykötet, és igen komoly előismereteket követel olvasójától: aspektusok, külön irányok komplex szöveteként, több párhuzamos tanulmány együttes folyamataként igen érdekes szemponto-

⁴² Geoff ELEY: *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850–2000*. Oxford University Press, New York, 2002.

kat vet fel a mai baloldaliságról. Eley nem elsődlegesen a mozgalmakat, pártokat, szervezeteket (tehát nem az elkülönült politikai entitásokat) kutatja, hanem a baloldaliság mibenlétét, jelentésének, szerveződésének és eszközeinek változásait. (Ehhez viszont elengedhetetlen a rengeteg szervezet történetének ismertetése, amit a brit születésű, de Amerikában élő szerző – a Michigani Egyetem professzora – némi tengerentúli lenézéssel „kaotikus narratívának” titulál. Becsületére legyen mondva: imponáló szakapparátussal segít dekódolni ezt a „narratívát”).

Eley könyve közel hétszáz oldalával tulajdonképpen az első átfogó angol nyelvű kötet, amely a baloldal teljes történetéről igyekszik képet adni. Kulcsfogalmai a *baloldaliság*, a *demokrácia* és a *szocializmus*. Gondolatmenete szerint a három fogalom ideális esetben egybeesik, vagyis a baloldaliság alapjában véve demokratikus és szocialista, illetve a szocializmus demokratikus – történelmileg ezt az ideált 1945 előtt olyan szervezetekben találja meg, mint a mensevikeké, vagy Németország Független Szociáldemokrata Pártja.

Szándékának megfelelően Eley e három kulcsfogalom kialakulásában, fejlődésében, egymásra hatásában és konfliktusaiban ábrázolja a baloldal százötven éves történetét. A kötet egy része jól megírt, érthető és világos kézikönyv, logikusan felépített politikatörténet. Érdekességét azonban nem elsősorban ez adja, hanem Eley koncepciója a baloldaliságról mint értékek gyűjteményéről. A kronologikusan felépülő munkát időnként kitekintő rész tanulmányok szakítják meg, és Eley igyekszik alaposan körbejárni mind az általa használt fogalmakat, mind pedig témájának különféle aspektusait.

A kötet első része – az alapkoncepciót kifejtő bevezető után – a demokrácia és a társadalmiság, illetve a demokrácia és a szocializmus fogalmainak kialakulásával foglalkozik. Jellemző Eley módszerére, hogy a nagy koncepciókat a kis dolgok, jellemző hétköznapi esetek felől közelíti meg. Így például a szocializmus és a szabadságjogok (mint a demokrácia egyik aspektusa) kapcsolatát egy sajátos példával illusztrálja. 1895-ben egy huszonöt éves, egyetemet végzett SDF-aktivista (*Social Democratic Federation*), Edith Lanchester bejelentette középosztálybeli családjának, hogy

„szabad kapcsolatban” kíván együtt élni barátjával, mivel a házasság „sérti a nő önrendelkezését”. Apja és bátyjai másnap egy jőnevű elmeorvos társaságában felkeresték a lakásán a lányt. Miután ő kitartott elhatározása mellett, az elmeorvos beszámíthatatlannak nyilvánította, majd bátyjai megkötözték, és egy bérkocsin egy magán-elmeógyógyintézetbe hurcolták. Az elmeorvosi vélemény szerint „meg kellett óvni a beteget a társadalmi öngyilkosságtól”, mivel eszét „elvették a szocialista irományok és gyűlések”. Az eset nagy port vert fel, de meglepő módon a szocialistákat is megosztotta: míg az SDF radikális szárnya kiállt Lanchester jogaiért, tüntetéseket szervezett az elmeógyógyintézet előtt, petíciókat írt és a bírósághoz fordult, addig olyan prominens szociáldemokraták, mint a Független Munkáspártot (ILP) vezető Keir Hardie úgy vélték, hogy a „szexuális szabadosság” propagálása komoly veszélyt jelenthet, mivel „minden osztály szemében diszkreditálja a szocialistákat”. Mindazonáltal „az ügy” – afféle angliai Dreyfus-perként – összehozta a kritikai értelmiséget, a szocializmussal, a vegetarianizmussal, a nudizmussal, a teozófiával és az eszperantóval egyaránt foglalkozó világmegváltókat, a nők jogaiért küzdőket és a radikális szocialistákat. Olyan platform alakult így ki – állítja Eley –, amely új lendületet, új szempontokat adott a szocializmusnak, és meghatározta egy újfajta baloldaliság kereteit (szemben az aszketikus, fegyelmezett baloldalisággal, amellyel ugyanakkor alapértékeiben osztozott). „A szocializmus utópista imperatívusza kulcsfontosságú volt az alulról jövő támogatáshoz. Egy vitális retorikai és motivációs szinten, a mindennapi élet sokrétű mikropolitikai viszonyrendszerében az egyszerű tagok meggyőződhetek arról, hogy egy jobb és elérhető jövő érdekében érdemes továbbra is támogatniuk a szocialista pártokat. Mint a Lanchester-ügy is megmutatta, a szocialista politika olyan kereteket hozott létre, amelyekben számos más progresszív cél is kifejeződhetett. Bár ezek kétségkívül ellentétben voltak a fennálló rendszer elvárásaival, amely jelentős erőforrásokat mozgósított ellenük, akkor már ezek az ügyek szabták meg a vita menetét. Meggyőző választási és szervezeti eredményekkel, a társadalomban meggyökerezve 1914-re Európa szocialista pártjai egyre rugalmasabb demokratikus kihívást jelentettek” – írja Eley.

Az első rész a továbbiakban a történet aktorait tekinti át: mindekenkelőtt a „népet”, amely Eley megfogalmazásában a „szocializmus népe”, illetve „baloldali nép”. A fő probléma az, hogy miként válik

1. a „nép” a társadalom részévé;
2. a társadalom „éretté” a demokratikus elképzelésekre;
3. a demokratikus elképzelések társadalmivá, vagyis szociálissá;
4. a szociális követelések politikává, vagyis szocializmussá;
5. a szocializmus demokratikussá.

A séma – alaposan leegyszerűsítve – a következő: az első fázisban a termelőerők és technológiák fejlődése létrehozza a modern bér munka rendszerét, amely a felvilágosodás és az ipari forradalom eredményeképpen a második fázisban megteremti a modern demokratikus elképzelések anyagi alapjait és formáit. Majd 1848 után a demokrácia egyfajta értelmezése a harmadik fázisban a társadalmi igazságosság követelésévé válik, elvetve egyben a korlátok nélküli liberális demokrácia bizonyos alapelveit. A szocialista mozgalom a negyedik fázisban önálló politikává nő, s eközben – a baubevizmus és a blanquizmus konspiratív titkos szervezeteitől indulva a szocialista egyleteken és csoportokon át a tömegpártok felé haladva – maga is mind demokratikusabbá válik.

Eley tolmácsolásában tehát a baloldaliság kialakulása lényegében a demokrácia társadalmiasulását jelenti, amely politikai kifejeződést kap. Ebből a szempontból a baloldaliság szinte antropológiai szükségszerűséggé válik (és itt azért helyet kap némi teleológia). A többi progresszív gondolattól és törekvéstől abban különbözik, hogy fejlődése folyamán mindinkább általánossá, egyfajta gyűjtőfogalommmá válik. Ezt a folyamatot Eley a „demokrácia genderhorizontján” keresztül mutatja be, vagyis hogy a gender jellegű *szükségletek* és *igények* miként illeszkedtek be a baloldal politikai *követelései* és *célkitűzései* közé. Másfelől, az ideológiai fejlődés szempontjából nézve pedig ugyanezt a folyamatot illusztrálja az utópikus (tulajdonképpen elitista) szocializmus és a demokratikus szocializmus közötti rivalizálás.

A kronologikus részeket (amelyek Marxtól és Engelstől indulnak) minden korszaknál megszakítják a gender témáról, illetve

általában véve a kultúráról, a mindennapi életéről, valamint a politikai intézmények és a baloldaliság mint létforma és életforma közötti viszonyról szóló részfejezetek. A fejlődést gyakran elmentmondásosnak láttatja: az értelmiség és általában a kultúra és a politika viszonya például nem mindig felhőtlen. (Itt az egyik fő példa az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság fiatal értelmiségi gárdájának elidegenedése a forradalomtól, illetve önnön ideáljaitól.) Mindezt jól illusztrálja az avantgárd mint manifeszt forradalmi művészet, illetve a szociáldemokrata pártok által hivatalosan protezsált tömegkultúra közötti szakadék. Eley bemutatja azonban azt is, hogy az avantgárd lényegében ugyanezeknek a politikai szervezeteknek az infrastruktúrájára és tagságára támaszkodott. A forradalmi elitkultúra (amelynek célja éppen a tömegek átformálása volt) és a szocialista tömegkultúra halmazainak metszetében tartós és hatásos új kulturális nyelvezetek alakultak ki. De valójában – amint ezt a kötet a német SPD kultúrpolitikájának példáján bemutatja – „a baloldali munkások között a szocialista kultúra marginalizálódott”, hiszen a „baloldali népet” továbbra is jobban foglalkoztatta a mainstream tömegkultúra, mint akár a szocialista tömegkultúra.

A baloldaliság gyakorlata végső soron Eley számára a „baloldali nép” gyakorlati léte, amelyben éppúgy szerepet kap a kultúra, a szabadidős önszerveződés, a forradalmiság és a konzervativizmus különös elegye, mint a nagypolitika, a pártok és a kongresszusok világa.

Eley kultúra- és mentalitásközpontú megközelítése (részletes politikatörténeti útmutatókkal, terjedelmes jegyzetapparátussal és bibliográfiákkal kiegészítve) valóban sokszínű képet ad a baloldaliság fejlődésének történetéről. Leginkább talán szemléletének bizonyos aránytalanságát lehet a szemére vetni: a szocializmus mint a demokrácia megvalósulásának tézise óhatatlanul egyfajta sajátos piedesztálra emeli a „demokratikus szocializmust”, vagyis a mérsékelt baloldali (centrista) szociáldemokráciát. Ez azonban nemigen válik valóban zavaróvá, mivel sokkal inkább egyfajta szimpátiáról, mintsem elfogultságról van szó. Nem meglepő, hogy Eley könyve a baloldaliság kérdésével foglalkozó munkák egyikének a bibliográfiájából sem hiányzik.

A legnagyobb léptékű és terjedelmű feldolgozás kétségkívül Donald Sassoon munkája.⁴³ A közel ezer oldalas mű azonban, bár címében az európai baloldal történetét ígéri, alapjában a szocialista és – jóval kisebb részben – a kommunista pártok történetéről szól, elképesztő részletességgel. A második világháború végéig, illetve 1948-ig tartó időszakkal mindazonáltal csak könyve első négy fejezetében, az egész szöveg mintegy tizedében foglalkozik. Így éppen ezek a részek meglehetősen elnagyoltak. Sassoon véleménye szerint a baloldaliság, illetve végső soron a munkásosztály „feltalálása” tulajdonképpen a szocialista aktivisták munkája – akik „éppen úgy hozzák azt létre, mint ahogy a nacionalisták a nacionalizmust, a feministák a feminizmust, a rasszisták a rasszizmust”. Ez a „politikai mestermű”, vagyis egy adott program politikai szubjektumának kialakítása egyben meghatározza annak működését, mibenlétét is. Ebben a kontextusban érthetően nem sok figyelem jut a pártstruktúrákon és általában a nagypolitikán kívül eső területeknek.

Sassoon a következőképpen állítja fel a baloldaliság általános krédóját:

1. a jelenlegi rendszer igazságtalan (jelen);
2. a rendszer nem örökkévaló (jövő);
3. a rendszer magától nem fog megváltozni, ennek érdekében szerveződni és harcolni kell (az átmenet).

Ebben a sémában a szociáldemokrácia fölényét a többi baloldali áramlattal szemben az biztosítja, hogy elképzelései konkrétabbak azokénál a 3. pont – a „mi a teendő?” kérdésének – tekintetében, vagy ha úgy tetszik, stratégiai szempontból „erősebb” a mondanivalója. A szociáldemokrácia ezért tudta kialakítani politikai apparátusát és felépítményét, a „lázadás pártjából” a bismarcki kivételes törvények idején ezért tudott a „törvényesség pártjává” válni.

Sassoon könyve elengedhetetlen a szocialista pártok történetének vizsgálatához, ám a baloldaliság történetéről (amennyiben azt tágabban értelmezzük) nem sokat tudunk meg belőle. Szemléletében tulajdonképpen a leghagyományosabb politika- és

⁴³ Donald SASSOON: *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*. New York, 1998.

intézménytörténet, amelynek alaptétele – a baloldaliság egyetlen letéteményese lényegében a szociáldemokrácia – erősen megkérdőjelezhető (bár kétségtelen, hogy az 1968 utáni időszakban bizonyos értelemben valóban a szociáldemokrácia vált a baloldallá).

Ezzel ellentétes irányból közelíti meg a baloldaliság történetének problémáját Darrow Schecter.⁴⁴ Míg Sassoon a politikai intézményrendszer kialakulását és annak egy kitüntetett formáját, a szociáldemokrata pártokat helyezi középpontba, addig Schecter elemzése problémaközpontú. Jóval kisebb terjedelmű munkájában szinte egyáltalán nem törődik az intézménytörténettel, és kevésbé a politikatörténettel. Könyvében – amint ezt már a címben is jelzi – nem törekszik enciklopédikus megközelítésre. A százötven éves baloldali diskurzusokból olyan problémákat, témákat ragad ki – tulajdonképpen szerzői önkénnyel –, amelyek segítenek körbejárni könyvének alapkérdését: „a tudás, a baloldali politika és az emberi felszabadulás összefüggéseit”.

Ezek a diskurzusok a szerző által létrehozott logikai ívben (és Schecter hangsúlyozza, hogy ez csupán egyike a lehetséges logikai íveknek) szervesen egymásra épülnek: mindegyik a megelőzőből ered, abból sok szempontot átvesz, hogy azután továbbörökítse a következő diskurzusra. Az elméletek és a viták vonala tehát a baloldaliság bizonyos aspektusait érinti (sokszor igen fontos aspektusokat), de tudatosan nem is tesz kísérletet annak átfogó ábrázolására.

Schecter Marxnál, a marxi elméletnél kezdi a történetet. Itt – az előképek felvázolása után – leginkább az emberi felszabadulás (*human emancipation*) és a politikai felszabadulás (*political emancipation*) közötti különbségek érdeklik. Egyértelművé teszi, hogy ő maga az előbbire koncentrál, és azt mutatja be, hogy a különféle baloldaliság-formák miként értelmezik és értelmezik újra az emberi felszabadulást. Marx után rögtön a „nyugati marxizmust” vizsgálja – főként Gramscit és Lukácsot. Lenin és a bolsevizmus, illetve a klasszikus szociáldemokrácia kimarad. Intézményesülésük okán – amely Sassoonnál éppen a sikeresség záloga volt – Schecter szerint nincs valódi releváns mondanivaló-

⁴⁴ Darrow SCHECTER: *The History of the Left from Marx to the Present - Theoretical Perspectives*. London, 2007.

juk a kötet központi kérdéséről. Innen a frankfurti iskolához jutunk (kritikai elmélet 1.), majd két fejezet is a baloldali radikalizmussal foglalkozik: az előbbi a szindikalizmussal, a tanácskommunizmussal és a liberter szocializmussal (vagyis az anarchizmussal és peremvidékével), majd a következő a szituacionistákkal és az autonóm mozgalmakkal. A kritikai elméletek 2. része Foucault-ra és Deleuze-re koncentrál, beemelve a vágy, a hatalom és az önelnyomás mechanizmusait az emberi felszabadulás (illetve itt az önfelszabadítás) tematikájába. Az utolsó fejezet pedig a mai antikapitalista és szociális mozgalmak területét tárgyalja (Hardt és Negri munkásságát állítva a középpontba), és kimutatja – az első fejezethez visszakanyarodva –, miként térnek vissza azokban a korai marxizmus bizonyos szempontjai.

Így, elegáns módon, kört írnak le a gondolatok: Schecter számára a baloldaliság története (ha lehet itt egyáltalán konkrét történetiségről beszélni) a politikai diskurzusok története, vagyis nem is annyira a problémák – így a középpontba állított emberi emancipáció –, hanem az azokra adott válaszok belső kapcsolatrendszerének a története.

Ez az – időnként frappáns, máskor túlfrappírozott – posztmodern történet mindazonáltal sok szempontból igen hasznos olvasmány. A baloldaliságnak folyamatos diskurzusként való ábrázolása sok olyan összefüggésre világít rá, amelyek hagyományosabb megközelítésben könnyen elsikkadnak. Mindenekelőtt rávilágít a kontinuitás és a diszkontinuitás problémájára, vagy – ahogy a szerző szemléli a kérdést – arra, hogy a baloldaliság (mint átfogó kultúra) egyszerre „foucault-i és pluralista, valamint marxi és rigorózan koherens”. Valamint arra, hogy a baloldali politika alapjában véve nem öncél (mint Sassoonnál), hanem valamiféle önmagán túlmutató problémarendszerre adott megoldási kísérletek, válaszok és próbálkozások sokszor ellentmondásos, mégis közös nevezőkön alapuló rendszere. Schecter számára a „baloldal története Marxtól a mai napig” nem más, mint folyamatosan önkorrekciókat végző diskurzuslánc, amelynek láncszemei számos módon egymásba illeszthetők.

A fenti négy munka egyben négyféle megközelítést mutat, s ez a sokszínűség vélhetően nem csupán a baloldaliság átfogó történetét vizsgáló angolszász szakmunkák sajátja. A *modern komparatív közelítés*, a *kultúraközpontú közelítés*, a *hagyományos politikatörténeti közelítés* és a *posztmodern-diskurzív problémaközpontú közelítés* mindegyike hordoz hasznos elemeket. A baloldaliság tág értelmezése szempontjából mindegyikre szükség van.

A hagyományos politikatörténet leginkább háttéranyagként szolgál. A konkrét szervezeti infrastruktúrák, a nagypolitikai események ismerete nélkül a baloldaliság mint kultúra csak a levegőben lóg. A posztmodern diskurzuslánc leginkább a problémák új szempontú vizsgálatához járul hozzá, nem várt irányokból világít rá az ismert jelenségekre, illetve nem várt kapcsolatokat mutat közöttük. Valódi, új és egyben megbízható tudományos eredményeket – amennyire ezt persze az átfogó tematika ebben az esetben lehetővé teszi – leginkább mégis a komparatív, és mindenekelőtt az Eley-féle kultúraközpontú közelítés hozhat.

A franciaországi történetírás legújabb eredményei a francia baloldaltól, baloldaliságról, baloldali kultúráról

A franciaországi történetírásban a hetvenes évekig egy „felső” nézőpontot érvényesítő – a társadalmiságot nagyrészt mellőző – politikatörténeti megközelítés dominált: a szerzők a hagyományos párt- és mozgalmatörténetet művelték. Majd ezt kiszorították a politikai eszmék, politikai családok eszme- és társadalomtörténeti elemzései, valamint, többek között, a politikusi és választói magatartások, attitűdök vizsgálata. Az egyik első összefoglalás Jean-Francois Sirinelli nevéhez fűződik, s a francia jobboldali pártok, mozgalmak történetéről született. A háromkötetes mű tematikus felosztást követ: első kötete a politikával (*politique*), második a kultúrával (*culture*), a harmadik pedig a – politikai, kulturális és társadalmi – érzékenységekkel (*sensibilités*) foglalkozik.⁴⁵

⁴⁵ Jean-Francois SIRINELLI (szerk.): *Histoire des droites en France*. Gallimard, Paris, 1992, 2006. – 2001-ben megjelent egy másik munka is a jobboldal történetéről: Jean-Francois CHIAPPE: *Histoire des droites francaises*. Éd. Du Rocher,

Az utóbbi idők igazán nagy vállalkozásának azonban a franciaországi baloldal (baloldali mozgalmak) történetéről összeállított kétkötetes tanulmánygyűjtemény tekinthető: *Histoire des gauches en France* (Jean-Jacques Becker és Gilles Candar szerkesztésében.) A második kötet a 20. század történetével foglalkozik (*XXe si cle: l'épreuve de l'histoire -20. század - a történelem próbája*). A közel ezer oldalas kötet öt nagyobb részből, illetve részenként több (5-15) tanulmányból áll. Az egyes részek, illetve tanulmányok eredményeit itt most csak a második világháború kitöréséig ismertetjük.

A részek a következők:

- I. A „baloldali nép” a század során;
- II. A hatalom gyakorlása;
- III. A baloldal, a nemzet és a háborúk;
- IV. A baloldal, a forradalom és az intézmények;
- V. A baloldal kultúrái.

Milyen fogalmakkal írható le a francia baloldal?

Az egyes tanulmányok a különböző témákat különböző fogalmak kapcsán elemzik. Tehát attól függően, hogy az egyes szerzők például intézményes, kulturális vagy éppen etikai szempontú megközelítést adnak valamely formációról vagy jelenségről, változnak a fogalmak is.

Az intézményekkel foglalkozó első blokkban a szerzők egy átfogó kategóriát használnak: ez a „baloldali nép”, amely a baloldalhoz sorolható különböző – adott esetben hatalmon lévő és/vagy a parlamenti politikát is meghatározó – csoportok gyűjtőneve. A radikálisok, a szocialisták, a kommunisták, a szakszervezeti, illetve szövetkezeti mozgalmak, a különböző ligák és civilszervezetek, a feministák, az anarchisták, a zöldek és az alternatív mozgalmak, valamint ezek aktivistái és támogatói sorolhatók ide. Használják még a „baloldali férfiak és nők” elnevezést is, amely a nemi szerepek és a baloldaliság történetileg változó viszonyára és annak elemzésére irányítja a figyelmet. Különösen az intézményesülés előtti idők, valamint az értelmiségi és civilcsoportokkal

Paris, 2001. (A szerző három kötetet tervezett, de csak az első kettő készült el, mert Chiappe elhunyt.)

való kapcsolatok elemzésénél alkalmazzák a miliók és hálózatok fogalmát is, ennek módszertani konzekvenciáival együtt. Néhány tanulmányban az identitások elemzése kap főszerepet; ez különösen egy-egy pártba történő belépés, illetve kilépés kapcsán fontos (az összefüggés például a kommunistáknál a leginkább egyértelmű). Bár a „politikai kultúra” kifejezés nem fordul elő kiemelten a tanulmányokban (politikai kultúrán azt értve, hogy egy baloldali formáció milyen válaszokat tud adni a belső, valamint a kívülről jövő feszültségekre), több szerző a forradalmi minták iránti érdeklődést hangsúlyozza. Ez hagyományosan hivatkozási pontja a francia baloldal több formációjának, de fontos szerepet kap az úgynevezett autentikus baloldaliság, a „forradalmi ellenkulturális” szerep követelésének elemzése is.

Számos tanulmány az értékek mentén elemzi a baloldali jelenségeket: a francia szocialista értékek között például máig kiemelt fontosságú a szekularizáció, a humanizmus, az emberi jogokhoz és a társadalmi igazságosság elveihez való ragaszkodás, a pacifizmus, az internacionalizmus és a liberalizmus a kultúrában. Ugyanakkor száz év leforgása alatt elmozdulás történt az orientációs pontokban: a múlt századfordulón a tipikus francia szocialista republikánus és antiklerikális volt, akit gyakran verbális forradalom pártiság is jellemzett; ma már ez nem ilyen egyértelmű.

I. Az első nagyrész a „baloldali nép” témakörét tárgyalja: az egyes tanulmányok szerzői megvizsgálják, hogyan jöttek létre a csoportelnevezések (például radikálisok), milyen okok vezettek a párttá váláshoz (ha volt ilyen), milyen társadalmi gyökerű mozgalmakról van szó, milyen eszmék jellemezték a pártot, mozgalmat indulásakor, majd alakulása során, illetve kik voltak a politikai szövetségesek, volt-e az adott csoport hatalmon stb. Egyes tanulmányok a párttagok társadalmi-szakmai (lásd szocialisták), olykor etnikai-kulturális, esetleg nemekhez kötődő hátterét is elemzik (lásd kommunisták). Az is fontos, milyen jellegű baloldali pártokról van szó: választott képviselők és választók pártjáról, vagy éppen „káderpártokról”. Fontos kérdés még egy-egy politikai csoport, formáció identitásának (ki)alakulása, és hogy mi vezetett adott esetben az identitás elvesztéséhez.

Talán ez a rész tartja leginkább a folytonosságot a korábbi klasszikus politikatörténeti témafelvetéssel: a társadalmi és politikai intézményesülés történetével. Fontos különbség azonban, hogy az itt bemutatott egyes csoportokat a szerzők mindig szűkebb és tágabb politikai környezetükben, a szövetségesek/riválisok rendszerében ábrázolják. A pártok, mozgalmak politikai mozgásterét mellett fontos szerep jut az eszmék, az eszmei gyökerek, a világkép bemutatásának is. Idetartozik még a csoportra jellemző politikai kultúra és a választói tábor elemzése. A kötet további részeiben tematikus blokkokban olyan problémákról olvashatunk, mint a hatalomhoz, a forradalom lehetőségéhez, a háborúhoz, a gyarmatosításhoz és dekolonizációhoz, a társadalmi fejlődéshez, illetve a reformokhoz, vagy éppen az emberiség jövőjéhez való viszony – de mindig az adott, éppen tárgyalt formációhoz kapcsolódóan.

A radikálisok témakörét dolgozza fel tanulmányában Serge Bernstein, s ezzel lényegében össze is köti a vállalkozás 19. századdal foglalkozó, első, itt nem tárgyalt kötetét a másodikkal, hiszen a kifejezés a királyság visszaállítása idején jelent meg a francia forradalom demokrata örököseinek megbélyegző elnevezéseként. A radikalizmus az 1840-es évek környékén vált a korabeli szocialista eszmékkel rokon politikai doktrínává: követelte, hogy a választójogot mindenkire terjesszék ki, és jelezte, hogy a megvalósítandó demokráciának szociális célokat is ki kell tűznie. A radikalizmus a Második Császárság idején kapott igazán liberális színezetet, amikor a kötelező szekularizált általános iskolai oktatást, az állam és az egyház szétválasztását követelte. Az ezután, 1870 és 1890 között kormányzó mérsékelt radikálisok (Léon Gambetta vezetésével) a század végére a demokratikus baloldal meghatározó csoportjává nőtték ki magukat, és szélsőbal szárnyuk jelentette a parlamenti szélsőbal (George Clémenceau vezetésével). Az ide tartozók hangsúlyos antiklerikális programot hirdettek, és elutasították az expanzív gyarmati politikát. A többségében republikánus kötődésű francia társadalomban mély gyökerekkel rendelkező radikális mozgalom (lásd szabadkőműves páholyok, szabadgondolkodó társaságok stb.) párttá csak 1894-ben szerveződött; ebben nagy szerepe volt annak, hogy az 1893-as

választásokon előretörték a szocialisták. A radikális párt, noha öt évtizeden keresztül központi szerepet játszott a köztársaságban, az első világháborúig mégsem volt befejezett formáció (akkor 180 000-200 000tagja volt). Ezzel együtt a 20. század elején egyenesen „radikális köztársaságról” beszél a szakirodalom, arra hivatkozva, hogy ekkoriban a radikálisok alkotta többség számos jellegzetes intézkedést hozott (például az egyház és az állam szétválasztásáról szóló törvényt). A háború azonban az identitás megrendüléséhez vezetett, mivel a „szent egység”, bár a szocialistákat is megtépázta, mégis elsősorban a radikálisokra mért csapást. A századfordulón létrejött Baloldali Blokkal (*Bloc des gauches*) némi folytonosságot is mutatva 1924-ben megalakult a Baloldali Kartell (*Cartel des gauches*), ami azonban paradox módon a szocialista és a radikális politikai elképzelések közötti különbségek kiéleződéséhez vezetett (gazdasági voluntarizmus versus republikánus értékek védelme). A radikalizmus érezhetően a harmincas évek első felére került válságba (ezt jelezte Édouard Daladier kormányának kényszerű lemondása). Többségükben a radikálisok, hiába tartottak kezdetben a Népfront (*Front populaire*) szövetségi politikájával, ekkorra már elutasították a szocialisták nagy része számára meghatározó marxizmust mint politikai és gazdasági rendezőelvet, megelőlegezve a politikai centrum felé fordulást. Azok között, akik a marxizmust a leghevesebben elutasították, megjelentek a neoradikalisták is: számukra már nem a szekularizáció volt az elsődleges kérdés, hanem a piaci liberalizmus. Az ötödik köztársaság idején a radikalizmus mint önálló politikai irányzat megszűnt létezni; helyette a jobboldali és a baloldali radikálisokat tömörítő pártok jöttek létre.

A radikális világlép a felvilágosodásban, a fejlődésbe vetett hitben gyökerezik, és politikája a republikánus politikai kultúra szerinti megoldásokat kínálja (például a parlamentarizmus megszemenő elismerése). Hisz a kistulajdonosok demokráciájában, ahol a személyi jövedelemadó és a szolidaritás a meghatározó. Választói nagyrészt a formálódó középosztályi, nagyon heterogén csoportokhoz tartoztak, akár azok szélsőséges pólusaihoz is (a vagyonos polgárságtól a nincstelen proletárokig).

„Nehéz a francia szocialisták teljes köréről néhány jellegzetesség felrajzolásával portrét készíteni” – szögezi le Frédéric Sawicki a sorra következő tanulmányban. Hangsúlyozza, hogy a politikai és társadalmi életutak sokféleségével kell számolni. Ennek ellenére néhány alapvető jellegzetesség megfigyelhető: noha a szocialisták társadalmilag tarka csoportot alkotnak, az ismert szocialista politikusok között a század során mégsem találni egyetlen munkássarjat sem. Ugyanebből a szempontból a középkáderek már összetettebb képet mutatnak, de a két világháború között az ő soraikból is eltűnnek a munkások (a változást még jobban érzékelteti, hogy 1981-re a megválasztott képviselőknek mindössze csak 3,6%-a volt munkás, illetve alkalmazott). Mindez azt jelzi, hogy a pártnak nem sikerült elitcserét végrehajtania. Kezdetben azonban még látványos a munkásszármazásúak aránya a párttagok soraiban, ami olyan karakterjegy, amely megkülönbözteti a korabeli szocialista pártot a jobboldali vagy a politikai középhez tartozó pártoktól.

A sokféleség azonban nemcsak a társadalmi háttérre vonatkozik: különböző okokból lép be vagy ki valaki a szocialista pártba (pártból), és különbözőképpen is lehet valaki szocialista, gondolhatja el a szocializmust. A demokratikus szocializmust képviselő pártokat szervezetük, beszédeik és gyakorlataik alapján lehet tanulmányozni.

A szociális kérdés csak idővel – a 19. század végére – vált a politikai mező egyik meghatározó tengelyévé, és a szervezett munkások is sokáig megosztottak voltak a tekintetben, hogy részt kell-e venni a parlamenti politizálásában, vagy helyette inkább a gazdasági akciócselekvést kell előnyben részesíteni (például szövetkezeti mozgalom, általános sztrájk). Ez utóbbi a 19-20. század fordulóján a Jules Guesde vezette, az északi iparvidékeken gyökerező balszárnnyhoz köthető: az itt politizálók kritikusan vélekedtek a polgári háttérű, képviselőnek megválasztott párttársaikról.

A francia szocialistacsoportok szervezetileg is megosztottak voltak, és ez a megosztottsága 20. században is francia szocializmus egyik leg súlyosabb terhének tekinthető. Jules Guesde és Paul Lafargue Francia Munkáspártja (POF), majd a Francia Szocialista Párt (PSF), illetve a szakszervezetek közötti ellentétek

már a kezdetekben meghatározók voltak. Nem szűntek meg 1905 után sem, amikor megalakult az SFIO – a Munkás Internacionálé Francia Szekciója, amelyet utóbb röviden csak Francia Szocialista Pártnak (PSF) neveztek –, és megakadályozták, hogy a párt erős, fegyelmezett párttá váljon német vagy angol mintára. Később a kommunista rivális megjelenése is hozzájárult az ellentétek elmélyüléséhez.

Mivel megválasztott képviselők pártjáról van szó, a párt aktivizmusa főként a beszédekben jelentkezett és kevésbé a gyakorlatban (kivéve az 1930-as és az 1970-es éveket), ezért a pártnak sem a kommunistáktól, sem az új társadalmi mozgalmaktól nem sikerült támogatókat szereznie. Franciaországban a leghatékonyabb szocialista aktivisták hagyományosan a tanárok, akik egykori radikálisokból lettek a szocialista párt hívei. Szemben más baloldali pártok aktivistáival, ezek könnyen intézményesültek, váltak hivatalnokokká (*notables*). A harmincas években, a kommunista párt megerősödése miatt, a PSF toborzóerejének növelésére tett kísérletek is megszaporodtak.

A párt ugyanakkor csak egyik része volt a francia szocialista világnak. Ide tartozott még a szervezeti, szövetkezeti, szakszervezeti mozgalmak stb. egész sora, s ezek a szocialista párttal együtt olyan közös értékekért küzdöttek, mint például a szekularizáció, a munkás emancipáció, a társadalmi igazságosság vagy a humanizmus. A szocialista értelmiségiek nem lettek pártértelmiségiek, noha pártjuk igyekezett kinevelni saját értelmiségét is.

A szocialista miliő elemzése közelebb vihet a francia szocialista világ feltérképezéséhez. A párt sem tömeg-, sem káderpártnak nem tekinthető, hanem a megválasztottak és a választók pártjának. Jóllehet sem propagandaeszközeit, sem aktivizmusát tekintve nem volt a leghatékonyabb baloldali csoport, mégis sikerrel megőrizte szavazóbázisát az egész 20. században: „A francia szocializmus ereje egy összetett és elmosódott, bizonytalan határú, és számos szervezeti, szakszervezeti, értelmiségi stb. háló alkotta miliőben gyökerezik, amelynek a tagjai több közös értéket hordoznak és mondanak a magukénak. Ilyenek a szekularizáció, a humanizmus, az emberi jogokhoz és a társadalmi igazságosság elveihez való ragaszkodás, a pacifizmus, az internacionalizmus,

a liberalizmus a kultúrában. Jóllehet ezek az értékek a különböző korszakokban és az eltérő csoportok szerint különbözőképpen voltak jelen és maguk is változtak a század során, az egymással versengő társadalmi és politikai identitások hangsúlyozottan magukénak vallják őket...”

Bernard Pival tanulmányában a Francia Kommunista Pártról szólva megjegyzi: mindenekelőtt aktivista és káderpárt, ahol a káderek kiválasztásában meghatározó szempont az „új ember” megteremtésének szándéka, ezért a kiválasztottak köre – jóllehet szelekciós, képzési és ellenőrzési mechanizmusok kontrollálják – értelemszerűen sohasem lehetett elég jó és teljes. Természetesen az „arra érdemesek” sem minden ellenállás nélkül tettek eleget az elvárásoknak: a kommunista férfiak és nők sokfélék, különböző életúttal, és a párthoz csatlakozásuk körülményei is eltérnek. A belépés mellett az elköteleződés mértéke, intenzitása is nagyon különböző lehet, amit többek közt a pártból történő kizárások is bizonyítanak. Például a harmincas években vagy a második világháború idején a belépés teljes elkötelezettséget jelentett, és mindenekelőtt az antifasizmus motiválta.

A kommunisták azon túl, hogy különböző párttapasztalatokra tettek szert, életük során akár többször is változtathattak a párthoz való viszonyukon: ebben a lokális (nemzeti) kultúrák szerepe meghatározó volt. 1934-et követően, a Népfront időszaka után, amely átmeneti enyhülést hozott a kommunisták és a szocialisták viszonyában, sor került a párt önnön teoretikus és szimbolikus univerzumának eddig szokatlan elméleti és szimbolikus hivatkozásokkal történő kombinálására: a francia kommunista repertoár akkor egészült ki a felvilágosodás, a racionalizmus, a francia forradalom és a nemzet hívószavakkal.

A Francia Kommunista Párt létrejötte az 1920-as tours-i kongresszushoz köthető: a szocialista párt egy része ekkor csatlakozott a Kommunista Internacionáléhoz, de az új párt moszkvai intenciójú „bolsevizálásához” csak 1924-től fogtak hozzá, az „osztályharc éleződését” pedig 1928-tól hirdették meg. Az 1932-ig tartó időszakban belső és véget nem érő, a szovjet-orosz belső hullámvéréstől sem mentes konfliktusok szabdalták a pártot, ami hozzájárult ahhoz, hogy veszített eredeti jelentőségéből. Ugyanakkor

a vezető szervezet munkáskáderekkel töltötték fel – az elvárások jól tükröződnek a jelentkezők által benyújtott önéletrajzokban is –, ezzel megteremtve a „belül” és a „kívül” közötti szimbolikus választóvonalat is. A pártból való kilépés felért egy gyásztakkal, hiszen a kilépőknek egyben új identitást is kellett találniuk.

A „kommunista nép” tagokból, szimpatizánsokból, útitársakból és hű választókból állt. A munkás-, illetve parasztszármazásúak mellett jelentős számban képviseltették magukat itt is a tanárok. Pival a kötetben elsőként a kulturális-etnikai hovatartozást és a társadalmi nemeket is elemzi, kitérve arra, miért volt a kommunista mozgalom kezdetben annyira vonzó az ifjú, nincstelen proletárok mellett a zsidóság és a nők bizonyos csoportjai körében is.

Ha valaki belép a szakszervezetbe Franciaországban, biztos, hogy baloldali – hangsúlyozza Jeanne Siwek-Ponydesseu a tanulmányában. Ugyanakkor leszögezi, hogy a különböző foglalkozások szerinti tagozódás megnehezíti az ideális „szakszervezeti tag” portréjának a megrajzolását. Az első időszakban a forradalmi (ide tartozott a nagy szakszervezeti tömörülés: a CGT), az anarchoszindikalista és a reformista (vasutasok, nyomdászok) irányzat rivalizált egymással. Közös volt bennük, hogy tagjaik mindnyájan különböző szocialista csoportokhoz tartoztak. A politikai és a szakszervezeti formák párhuzamosságai a két világháború között világosan kirajzolódtak, s az 1920-as tours-i pártszakadás már a CGT szakadásához is vezetett: szocialista és kommunista szárnyra. A szakszervezetek a 20. században végig ellenkultúráként határozták meg magukat, miközben függtek az állami támogatástól.

A közösségi élet formáinak beágyazódása a politikába már a nagy francia forradalom előtt megkezdődött Franciaországban. De szemben az akkor megalakult és később elterjedt szalonokkal, szabadkőműves páholyokkal, klubokkal stb., a 19. század végén megjelenő új közösségi formák már nem az elitizmusra, a kizárólagosságra építettek, hanem a polgárok és a hatalom, a civil társadalom és a választott képviselők közötti közvetítő szerepre törekedtek. Pártidentifikációkat és -kötődéseket felülírva jöttek létre ezek a szervezetek, amelyek a 19. század végétől kiemelkedő sze-

repet játszottak a politikai élet strukturálásában, a republikánus formát öltő képviseleti demokráciában. Az 1890-es években alapított republikánus *Ligue des droits de l'homme*-ban (Emberi Jogok Ligája) például az összes baloldali áramlat képviseltette magát, 1934-től még a kommunisták is. Ugyancsak fontos szerep jutott a feminista szervezeteknek, amelyeket a korlátozott demokrácia – azaz a szavazati jog hiánya – hívott életre: ezek a szervezetek, bár távol maradtak a feministának nem igazán mondható hivatalos baloldali szervezetektől, baloldali személyiségek támogatását élvezték.

A húszas évek első felében fordult a kocka: ez az időszak a jobb- és szélsőjobboldali tömegszervezetek megjelenésének kedvezett, majd néhány évre rá az antifasiszta koalíciós időszaka baloldali tömegszervezeteknek. Ez utóbbiak között a harmincas évek elején számos, a kommunista párthoz lazábban-szorosabban kötődő szervezet is létesült: például *Mouvement de lutte contre la guerre et le fascisme*, *Rassemblement universel pour la paix*, *Comité de vigilance des intellectuels antifascistes*.

A feminista mozgalmaknak meghatározó szerepük volt abban, hogy a politikai családok egyáltalán elgondolkodjanak a nemek közötti egyenlőtlenségeken. Ám a század során a feminizmus az összes politikai irányzattal, így a baloddallal is konfliktusos viszonyba került, hiába jellemzi a feminista mozgalmakat alapvetően baloldali dinamika a harmadik köztársaság idejétől fogva. Ennek egyik oka abban rejlik, hogy a nők ügyéért harcoló feministák túllépnek a jobb-bal besoroláson: a reformerek számára túlságosan idealisták és felforgatók, a libertáriusok és a forradalomhívók számára pedig, éppen ellenkezőleg, túlságosan reformisták és törvénytisztelők. Különbséget kell tenni – figyelmeztet France Rochefort – egy baloldalinak mondható feminista és az autonóm cselekvést elvető feminista baloldali között. Az első hullám (1900–1940) feministái 1789 szellemi örököseinek tekintették magukat, és a katolikus reakció hagyománypártiságával szemben a modernitás, az igazságosság, az egyenlőség, a szolidaritás és a szabadság híveiként definiálták magukat. A Dreyfus-pertől eltekintve többnyire a politikai és vallási semlegességet választották, hogy ne osszák meg erőiket. A húszas években, a civil szféra

átpolitizálódása idején, a radikálisabb szárny a baloldalhoz és a mérsékeltebb a jobboldalhoz közelített. Ugyanakkor a női emancipáció individualista és kollektivistá értelmzésének szembenállása miatt a pártokhoz kötődés sohasem lehetett teljes értékű: az 1899-ben alapított *Groupe féministe socialiste* csak rövid életű csoportosulás volt, mert nem tudta összeegyeztetni az osztályharcot a „nemek harcával”. A *Groupe des femmes socialistes* (1913) már nagyobb sikerrel tett erre kísérletet. Maga a szocialista párt nem alakított ki határozott véleményt a nők szavazati jogáról a második világháború előtt: a Népfront idején is a jogkiterjesztést elutasító radikális álláspont győzedelmeskedett. A kommunisták, miután pártjuk „bolsevizálódott”, a feministákat potenciális ellenségüknek tekintették, de a szakszervezetek sem rokonszenveztek velük túlságosan, sokáig nem ismerték el a női munkát és a szakszervezeti tevékenységet. Ezek a példák azt mutatják, hogy a jobboldaltól eltérő módon a baloldali pártok maguk, saját eszközökkel szerették volna megoldani a nemek közötti egyenlőtlenség kérdését. Arra, hogy a feminizmust beemeljék az állami politikába, Mitterrand kormányalakításáig kellett várni: ekkor hoztak létre a nők jogainak képviselőre önálló minisztériumot.

Daniel Lindeberg a baloldal baloldaláról szóló tanulmányában kiemelt fontosságot tulajdonít a forradalomvárás hagyományának. A században mindvégig jelenlévő „forradalmi ellenkultúra” hol a sztálinizmussal szemben, hol – újabban – a reformista baloldallal szemben követelte magának az autentikus baloldal címét. A forradalmi elméletek iránti vonzalom, az „eredeti”, a „tisztá” ideológiához való visszatérés vágya, illetve Trockij szuggesztívítása együttesen teremtettek alapot a franciaországi trockizmus kibontakozásához (*Ligue communiste révolutionnaire*), amelynek mindenkori erőnléte elsősorban a kommunista párt erőnlététől is függött.

Külön fejezetben tárgyalja Gaetano Manfredonia a franciaországi anarchizmus alakulását a 20. században. Az állam és a polgári osztályok erejét alábecsülő és a tömegek spontán önszerveződési képességeiben hívó mozgalom a húszas évekre már túljutott története delelőjén (lásd a századeleji anarchoszindikalizmust), és csak változatos gyakorlatainak köszönhetette, hogy sikerült

a válságon túljutnia. Az anarchisták a szakszervezeti mozgalmon belül továbbra is jelentős mozgósító erővel rendelkeztek, és a spanyol polgárháború idején – igaz, rövid ideig – az egyébként elutasított állami szerepvállalás lehetőségével is számolhattak. A 20. század végén történetük legpezsgőbb időszakát élő zöld és alternatív mozgalmak a 19. századi utópikus szocializmusban (Proudhon) és anarchizmusban (Kropotkin) gyökereznek: az első a munkás-önsegélyező egyesületek kezdeti szervezeti formáira, a második az egymással szövetségre lépő kis, helyi közösségek hatalomkövetelésére volt hatással.

II. A könyv második részében a tanulmányok szerzői a baloldali hatalomgyakorlás módozatait tekintik át a Dreyfus-ügytől a második világháborúig, különös tekintettel a politikai kultúrákra, érzékenységekre, valamint a baloldal legszélesebb értelemben vett társadalmi-kulturális terére.

Vincent Duclert nyitótanulmánya a Dreyfus-ügy szerepét elemzi a baloldal történetében. A per és az akörüli villongások a francia forradalom, az emberi és polgári jogok örökségéről szóló vitákat is megújították, s az ügynek elkötelezett értelmiségiek és politikusok – például Jean Jaurès, Jacques Péguay vagy Léon Blum – előtt egy új politikai ideál kezdett körvonalazódni. A század során a nagy nemzeti politikai kérdések kapcsán a per emlékezete mindvégig fontos szerepet játszott, és a centenáriumi (1998) megnyilvánulások azt mutatták, hogy a „baloldal népe” számára a mai napig fontos kötődést jelent (bár a tanulságokat ma már a demokratikus jobboldal is a magáénak vallja). Ugyanakkor a baloldal emlékezetpolitikája sokáig elfedte azt a paradoxont, hogy a szocialisták közül kezdetben csak Jaurès lépett közbe, és eleinte ő sem azért, hogy az alaptalanul megvádolt Alfred Dreyfus védelmére siessen, hanem hogy a törvény előtt egyenlő bánásmódot követeljen tiszteknek és sorkatonáknak egyaránt. Bernard Lazare ügyvéd volt az első értelmiségi, aki Dreyfus mint zsidó polgár számára nyilvánosan követelte a törvény előtti egyenlőséget. Jaur s a parlamenti vitákban csak akkor kelt minden tekintetben Dreyfus védelmére, amikor már megszerveződött egy olyan – radikálisokból, mérsékelt haladáselvűekből, anarchistákból és a Jean Allemane vezette szélsőbalból álló – értelmiségi közeg, amely folyóiratokban, napi-

lapokban nyíltan kiállt Dreyfus mellett. Duclert a szocialisták és a radikálisok megkésett és korántsem egységes elköteleződését azzal magyarázza, hogy akkor még egyik tábor sem mert szembefordulni az évtizedek óta erősödő antiszemita kampánnyal és a militarizmussal. Az elköteleződés tehát korántsem volt egységes: a legtöbb szocialista például úgy vélte, a munkásosztály és képviselői nem lehetnek szolidárisak egy polgárral (*bourgeois*-val), pláne nem egy katonatiszttel. Hasonlóképp közönybe temetkeztek – meggyőződésből éppúgy, mint taktikából – a radikálisok. Jaurès azonban már más véleményen volt: úgy vélte, a szocializmus nem állhat meg az osztályharcnál, az egész emberiségre és az igazságkeresésre kell nyitottnak lennie. Duclert szerint „a baloldal társadalmilag, szellemileg és kulturálisan is megújult ebben a harcban”; a per nyitánya volt az antiszemitizmus, a gyarmatosítás, a militarizmus és a nőellenesség elleni harcnak is. A 20. század eleji új radikális kormányokban és a századfordulón alapított Népi Egyetemen (*Université populaire*), oktatási intézményekben és folyóiratoknál, valamint a tanárság körében is markánsan megjelent a Dreyfus-pártiság. A jobboldalon ezzel párhuzamosan megszülettek a nacionalizmusra és idegengyűlöletre építő modern politikai formációk, mint például az *Action française* szélsőjobboldali szervezet.

E második részben több tanulmány a baloldal részvételével alakított kormányok időszakait tekinti át. A századelőn a Baloldali Blokk és radikális kormányok, a húszas-harmincas években a Baloldali Kartell és radikális kormányok, majd a Népfront égisze alatt baloldali kormányok voltak hatalmon. A Baloldali Blokk 1902–1904 között működött sikeresen: népszerűségét főként az egyház és az állam szétválasztásáról szóló törvény megalkotása biztosította (1903–1904). Clémenceau vezetésével a kormány nagyszabású szociális intézkedéseket tervezett: lásd a személyi jövedelemadó, a munkásnyugdíj, a napi tízórás munkaidő bevezetése stb. Ezek azonban többé-kevésbé elmaradtak: a személyi jövedelemadóról szóló törvényt például végül csak 1914-ben, húszévi vita után fogadták el. A kollektív emlékezet a baloldali intézkedéstervezet helyett Clémenceau rendpártiságát rögzítette: azt, hogy a szociális eszmékre egyébiránt rendkívül nyitott radikális

politikus visszautasította az állami alkalmazottak szakszervezetbe tömörülésének engedélyezését, vagy hogy ellenezte az állami szolgáltatóknál a sztrájkot és általában a munkásagitációt, valamint a szociális forradalmat. A kormánytagok és a beszédek baloldaliak voltak – emeli ki Gilles Candar, a Clémenceau-ról szóló tanulmány szerzője és egyben e második kötet társszerkesztője –, de a politika baloldali jellege bizonytalan maradt. A radikálisok konfliktusa a munkásmozgalommal végül az értelmiségi és a munkástámogatók eltávolodásához vezetett, s a blokk szétesését eredményezte.

Míg 1879 és 1919 között egyértelmű volt a baloldali túlsúly a politikai mezőben, 1919 után az erőviszonyok már a jobboldal javára tolódtak el. Erre részben a baloldal 1919-1920-as válsága miatt került sor. A szocialisták tours-i kongresszusán kettészakadt a párt egy szocialista (SFIO) és egy kommunista szárnyra, amit tetézett a nagy szakszervezet, a CGT kettészakadása is. Ezzel egyidőben megkezdődött az addig a francia baloldalnál domináns szerepet betöltő radikálisok középre húzása is. 1924-ben, a századelőn működő Baloldali Blokk feltámasztásának illúziójával létrehozott Baloldali Kartell elsősorban választási, és nem politikai szövetség volt a szocialisták és a radikálisok között; a szövetség kisebbségben kormányzott, és országosan is kisebbségben volt. A szocialisták a közös kormányzás ellenére elméletben továbbra sem zárták ki a forradalmi hatalomátvétel lehetőségét.

A Népfront időszaka a nagy tömegmegmozdulások időszaka 1932/33 és 1938 között. 1936-ban Franciaországban szocialista politikust választottak kormányfőnek, és ezúttal a Francia Kommunista Párt is bekerült a parlamentbe. (A moszkvai irányváltásnak köszönhetően a kommunisták nyitottá váltak a többi baloldali párttal folytatandó párbeszédre és nemzeti retorikát kezdtek használni, de céljuk hosszú távon továbbra is a forradalmi hatalomátvétel maradt). Olyan szempontból is határkőnek számít ez az év, hogy ettől fogva a baloldali kormányzás nem jelentett feltétlenül radikális kormányzást is. Léon Blum kormánya a blokkhoz és a kartellhez képest számos fontos, a franciaországi kollektív emlékezetben máig mélyen rögzülő szociális intézkedést hozott: a negyvenórás munkahét, a két hét fizetett szabadság, a

szakszervezetbe lépés szabadsága, a nyugdíjkorhatár csökkentése, a tizennégy éves korig kötelező oktatás. A kormány célja egyben a republikanizmus megújítása volt: ez mutatkozott meg többek között abban, hogy először – egyszerre három – nő is tárcához jutott a Blum-kormányban (Cécile Brunshvicg, Ir ne Joliot-Curie, Suzanne Larone), ami azzal együtt is nagy eredmény, hogy a szenátus továbbra is ellenezte a szavazati jog kiterjesztését a nőkre.

III. A baloldali politikai és választási szövetségek sikereinek és kudarcainak áttekintése után következőtematikus blokk a nagy nemzeti fordulópontok és a baloldal viszonyának tárgyalásával folytatódik (itt továbbra is csak a második világháború előtti történésekkel foglalkozunk). A főbb témakörök: az első világháború, annak öröksége, a pacifizmus és az antifasizmus.

A franciák és az angolok által Nagy Háborúnak nevezett első világháború az összes politikai család történetében meghatározó szerepet játszott Franciaországban, de a háborúban való részvétellel értelemszerűen a baloldalnak több dilemmát okozott, mint a jobboldalnak (ezt utólag a háború utáni népszerűségvesztés is mutatja). A háború ellenzése 1914 előtt már európai szocialista hagyomány volt: az Internacionálé egy esetleges háború kitörése esetén általános sztrájk megszervezésére buzdított. A Francia Szocialista Pártban azonban, ahogy egy idő után egyre elkerülhetetlenebbnek tűnt a háború, mind többen, többek között Jaur s is, új álláspontra helyezkedtek: ha nem sikerül a pártnak és a munkásoknak nyomást gyakorolniuk a kormányra, akkor a francia szocialisták vállaljanak részt nemzetük védelmében. (Halála előtt egy nappal, brüsszeli felszólalásában az Internacionálé szocialista irodáján még arra kérte az európai munkásokat, hogy gyakoroljanak nyomást kormányaikra – meggyilkolása egy nem eltervezett szélsőjobboldali merénylet volt.) Az általános mozgósítás meghirdetése után, augusztus 2-án a francia szocialisták valóban csatlakoztak a „szent egységhez”, egységesen megszavazták a háborús hiteleket – a német agresszió feltartóztatásának reményében. Kezdetben ez nem a baloldal behódolását jelentette. Jean-Jacques Becker, a tanulmány szerzője szerint itt olyan, a körülmények által kikényszerített gyakorlatról volt szó, amelynek alapja, hogy mindenki egységesen ellen akart állni a németek

agressziójának, és mindenki azt gondolta, hogy a háború ugyan brutális, de legalább gyors lefolyású lesz. A nemzeti és osztály-érdekek védelme között örlődő munkások és a szocialista párt is azzal magyarázta a történeteket, hogy Franciaország nemcsak önmagát védi, hanem a világbékeért is harcol, amikor felveszi a kesztyűt Németországgal szemben. A háború során azután megjelentek az eltérő többségi és kisebbségi vélemények. Az első béketapogatások az Internacionálé keretein kívül és a francia szocialisták nélkül történtek: a zimmerwaldi nyilatkozatot például az SFIO elutasította, és csak az anarchoszindikalisták támogatták – ez utóbbiak szerették volna átvenni a hatalmat a CGT-ben, és háborúellenes sztrájkokat akartak kirobbantani. A szocialista párton belül 1918-ban, a háború befejezésének követelésekor, a látszat ellenére nem a kisebbségi – hangsúlyosan háborúellenes vélemény – győzedelmeskedett, hanem a többség húzott középre, elvetve mind a „jobboldali”, mind a „baloldali” szélsőségeket – idézi Becker Annie Kriegel történészt.

Az európai baloldal másik nagy kihívása a háborúval kapcsolatban az orosz forradalmak megítélése volt. A februári forradalmat a francia szocialisták egyöntetűen üdvözlötték, mert Oroszország demokratizálását remélték tőle, az októberi forradalmat azonban, az orosz közvéleménnyel osztozva, már rossz szemmel nézték, hiszen az azt is jelentette, hogy Oroszország kiszáll a háborúból, cserbenhagyva szövetségeseit.

A baloldal eltérő politikai csoportosulásai különbözőképpen lábaltak ki a háborúból: míg a radikális párt identitásának elvesztésével fizetett a háborús szerepvállalásáért, addig a szocialisták és a szakszervezetek a háború végére el tudtak távolodni a „szent egységtől”, és inkább képesek voltak arra, hogy identitásukat hangsúlyozzák. Ez a helyzet odavezetett, hogy a radikálisok és a szocialisták elváltak egymástól, sőt, még tovább menve, a francia társadalom jobbratolódását eredményezték.

A Nagy Háború örökségének kérdése is fontos a baloldallal foglalkozó francia történetírás számára. A baloldaliak ugyanúgy részt vettek a személyes és kollektív gyászban, mint az összes többi francia, de a radikálisok, a szocialisták és a kommunisták más-más érzékenységgel – hangsúlyozza Annette Becker.

Megjelent a harcos, valamint a mérsékelt pacifizmus is a szocialisták és a radikálisok körében: Jaurès emléke előtt háromezeren adóztak a párizsi utcákon 1919. április 6-án, és a Baloldali Kartell hatalomra jutása után Jaurès maradványait ünnepélyes keretek között a Panthéonba szállították (a kommunisták eleinte saját céljaikra szerették volna Jaurès emlékét felhasználni, ezért távolságtartóan viszonyultak a kérdéshez). A baloldaliak – pártok és civil szervezetek (például a *Ligue des droits de l'homme*) – a húszas években nagy harcot folytattak azért, hogy az 1914–1915-ben, példastatuálásért kivégzett dezertőröket és parancsmegtagadókat rehabilitálják.

A nyugati baloldal történetének szerves része a gyarmatokhoz való viszony. Franciaországban például utólag gyakran azonosítják a teljes baloldalt a gyarmati rendszerek lebontásának ügyével. A gyarmatok iránti érzékenység az 1905-ös kongói válságban gyökerezik: azóta ezekre a kérdésekre a baloldal mint politikai kérdésekre tekintett, és hol a gyarmati rendszer megreformálását, hol egyenesen annak lebontását tűzte ki célul. 1918 után azonban azal kellett szembesülnie, hogy a francia társadalom még nem állt készen arra, hogy a gyarmati népek jogaiért kiálljon. A szocialisták és a kommunisták erre válaszul más-más politikát kínáltak: míg a szocialisták ügyvédként akartak a gyarmati népek érdekében eljárni, a kommunisták politikai kereteket kínáltak nekik. Kormányzati szinten először a Népfront idején körvonalazódott baloldali gyarmatpolitika, amely a rendszer megreformálására törekedett. Csak 1936-ban kezdték teljes értékű politikai partnernek tekinteni a gyarmati népek képviselőit, s immár elképzelhetőnek tartották a gyarmati rendszer lebontását is. A századforduló óta tett baloldali lépések, politikák alapozták meg a második világháború után kialakult helyzetet, amelyben a birodalom népeinek megválasztott képviselői a francia baloldalhoz csatlakoztak.

A húszas–harmincas években a pacifizmus és az antifasizmus diskurzusainak és gyakorlatainak különbözősége is újabb törésvonalakat eredményezett a baloldalon – mutat rá Serge Wolikow. A pacifizmus a húszas, az antifasizmus a harmincas években terjedt el Franciaországban (követve a nemzetközi trendet). A náciizmus megerősödésével megjelentek azok a pacifisták, akik megér-

tették a náciizmus logikáját, és feladták mindenáron való háborúellenességüket. Velük szemben az intranzigens pacifisták viszont a béke megőrzését mindenfajta harcnál fontosabbnak tartották; sokan közülük még jobbra is tolódtak. Bár a Népfront politikája ezt a felszínen elleplezte, a baloldal kétpólusúvá vált: a kérdés az volt, elképzelhető-e a háborúban szövetség a Szovjetunióval, vagy sem. A szocialisták nehezen tudták összeegyeztetni pacifizmusukat és antifasizmusukat, míg a kommunisták a „demokratikus antifasizmus” fordulatával (ezzel feladva „osztály-antifasizmusukat”) a Szovjetunió támogatását is a magukénak tudhatták. Az antifasizmus kommunista használatától függetlenül a „baloldal népe” mindenféle politikai stratégiát és taktikát mellőzve volt antifasiszta, és olyan politikai kultúrát alakított ki, amely túlmutatott az antifasiszta szervezetekén. Ennek a kultúrának az elemei: a demokrácia védelme, a társadalmi harc és az antifasiszta háború lehetőségének az elfogadása. A háborús helyzet súlyosbodása azonban 1938-ban az újjáépült baloldal összeomlásához vezetett.

Az Európa-eszmét kutató Robert Frank tanulmánya a baloldal és „Európa” kapcsolatát vizsgálja. Előzetesen leszögezi, hogy a baloldal korántsem monopolizálja az Európa-eszmét, sőt megosztott ebben a tekintetben (is). Amióta Victor Hugo 1849. augusztus 21-i beszédében az „Európai Egyesült Államokról” szolt, „Európa” az európai és a francia baloldal egyik szimbolikus és mitikus harcának a tárgya. Azonban soha nem a teljes baloldal képviselte ezt a harcot. A 19. században Európa, a nemzet és a békevágy összekapcsolódhatott, a 20. században viszont ez az összekapcsolódás már nem volt lehetséges. Jól mutatja ezt, hogy a 19. század végén a háborúellenes francia szocialisták már nem európai, hanem nemzetközi keretekben – az Internacionálé kereteiben – gondolkodtak. Közvetlenül az első világháborút megelőzően a szocialista „tartalom” fontosabb lett, mint a „keret”, ami másfajta keretek, nevezetesen a nemzeti keretek felértékelődéséhez vezethetett.

1918 után újból felértékelődött az európai keret, és baloldalon markánsan megjelent – az ideologikus pacifizmus pendantjaként – az „európai gondolat”. Jóllehet a szocialisták számára az európai eszme fontosabb lett, mégsem lépett egy az egyben a hagyományos nemzetköziség helyébe. A kommunisták elvetették az eu-

rópai gondolatot, mert úgy vélték: egy új Európa értelemszerűen csak kapitalista és szovjetellenes lehet.

A francia baloldal életében fontos szerepet töltött be a forradalmakhoz való viszony – hangsúlyozza François Hourmant A *francia baloldal külföldi mintái* című írásában: éppúgy a képzelet, mint a reprezentációk szintjén jelen volt. Három nagy „forradalmi modell” volt érvényes (időben is egymást követve): a szovjet kísérlet; a „harmadik világ”vonzereje; a kínai rejtély.

A szovjet kísérlet iránti érdeklődés az egész 20. században meghatározó volt, de a harmincas években egyenesen kimagasló: akkor kristályosodott ki a „rég” és az „új” világ közötti ellentét. Három szakaszt különböztetünk meg a szovjet fejleményekhez valóviszony kapcsán: 1. a húszas évek elején hinni lehetett, hogy felszámolják az osztálykorlátokat, s ez kiegészült a társadalmi emancipációs politika és az átnevelést hangsúlyozó új igazságszolgáltatás iránti elismeréssel. 2. 1927 után a szovjet gazdasági modell ünnepléséről beszélünk (iparosítás, kollektivizálás, tervpolitika). 3. A harmincas évektől az antifasizmus csak növelte a Szovjetunió népszerűségét, amely ekképp 1945 és 1956 között a francia baloldaliak többségének továbbra is hivatkozási pontot jelentett.

A „harmadik világ” népeinek és rendszereinek mitizálása (ide tartozik a Kína iránti szenvedélyes érdeklődés is) számos más vágyálom mellett a szebb jövőbe vetett hit kivetítésére volt a legalkalmasabb. A már-már kanonikusan lejegyzett utazások és a tanúságtételek az önkéntes alárendelődés iránti, de nem ritkán a rend és az erőszak iránti olthatatlan vágyról is tanúskodnak.

A francia kommunizmus történetéhez új látószöveget kínál a francia antikommunizmus története – hangsúlyozza Sophie Cœuré, aki érdekességképpen kiemeli: míg a „kommunizmus” szó az 1840-es években jelent meg Európa-szerte, addig az „antikommunizmus” csak az 1920-as évek végén, de úgy, hogy Franciaországban egészen a nyolcvanas évek végéig színesítette a politikai életet. Olyan, közös elutasításon alapuló mobilizáló erőről van szó, amely önálló politikai erővé tudott válni, és végig meghatározó volt a 20. században.

Éric Agrikoliansky önálló tanulmányt szentelt a baloldal és az emberi jogok, illetve a politikai liberalizmus kapcsolatának. Mint oly sok kérdésben (például gyarmatrendszerek, Dreyfus-per), a bal- és a jobboldali politikai kultúra ebben is ellentétesen foglal állást: „az igazság és a szabadság tábora” áll szemben „a rend és a tekintély táborával”. Agrikoliansky hangsúlyozza, hogy a 20. században a baloldali pártok, mozgalmak, csoportosulások ellentmondásos és változó álláspontot képviseltek a kérdésben. Már a Dreyfus-per idején kétféleképpen értelmezték a jogokat: a radikálisok a közszabadságok védelmezését hangsúlyozták, a szocialisták a gazdasági és a szociális jogokét. A baloldali csoportokon belül sokféle – nemcsak ez a két – elképzelés létezett. Ugyanakkor a francia szocialistákat szellemi elődek – Saint-Simontól Proudhonig – arra ösztönözték, hogy a politikai szabadságokat hangsúlyozó egyéni jogokkal szemben (például magántulajdon) bizalmatlanok legyenek. Ez a gyanakvás – ahogy már láttuk – a Dreyfus-per kapcsán is tetten érhető volt. A századfordulón azonban a hatalom megszerzése és a szocialista apparátusoknak a Harmadik Köztársaság játékszabályaival való harmonizálása lehetővé tette, hogy a szocialisták nyissanak az emberi jogok felé. Az emberi jogokra hivatkozás alapozta meg a baloldali pártoknak a hatalom megszerzése érdekében tető alá hozott szövetségét, amely a civil szervezetek (például ligák) és az értelmiségiek támogatását is élvezte. Az emberi jogi nyelvezet a baloldalon azonban hol a forradalmi radikalizmust, hol a republikánus humanizmust helyezte a középpontba.

A baloldal és az intézmények kapcsolatának vizsgálatakor kiemelt szerepet tulajdoníthatunk az államnak. Marc Olivier Baruch figyelmeztet: a baloldal által kidolgozott államelméletek nem valósultak meg egy az egyben, ha a baloldal hatalomra került. A francia baloldal az 1789-es és az 1848-as francia forradalmakat tekintette hivatkozási alapnak, sőt a szocialisták szeme előtt Marx tézise is ott lebegett: a társadalom megváltoztatásához az állam meghódításán keresztül visz az út. Két főbb elképzelés körvonalazódott az elméletekben:¹ A polgári állam felszámolásának 19. századi eredetű gondolata, amely a forradalmi diktatúra bevezetését sem vetette el, megelőlegezve így a gazdaságba és a

társadalomba beavatkozó állam képét. Ez a gondolat 1914 előtt a szocialisták körében törésvonalként megjelenő reformizmus kérdése kapcsán jelentkezett, majd a későbbiekben a kommunisták képviselték szívesen. 2. Az állam átalakításának gondolata, amely az állam újraelosztó szerepét hangsúlyozza. Léon Blum kormányalakítása ezt a víziót helyezte a középpontba: célja a szocialista társadalom megteremtése volt a parlamentáris demokrácia tiszteletben tartásával. Az egész századra kiterjedő kutatások ugyanakkor azt mutatják, hogy a francia baloldal a gyakorlatban előszeretettel alkalmazkodott a már meglévő állami struktúrákhoz, és kevésbé törekedett azok megújítására.

Philippe Buton külön tanulmányban tárgyalja a hatalomátvétellel kapcsolatos teóriákat a baloldalon. Franciaországban a baloldal, ellentétben a legtöbb európai baloldali mozgalommal – hangsúlyozza a szerző –, a 19. századtól kettősséget mutatott a kérdésben. Itt nem az *ancien régime*-mel szemben a demokratikus liberalizmus megteremtése volt a cél, hanem tovább élt a forradalmi mítosz és tartósodott a politikai liberalizmus iránti gyanakvás (például a Kommün vérbe fojtása, a munkássztrájkok leverése miatt), és a hatalom minden áron való megragadása lett a cél. Így vált a baloldal néhány meghatározó csoportjában (például forradalmi szindikalisták) a reformizmus olyan szégyellni való dologgá, ahol megegyezésen csak kompromisszumot, realizmuson pedig alárendeltséget értettek.

A francia baloldal gazdasági elképzeléseit is meghatározta néhány, már a 19. században lábra kapott mítosz, mint például az, amely egy szűk kisebbség egyeduralmát hangsúlyozza: a privilegiumait féltékenyen őrző, egyetlen kaszt – kétszáz nagypolgári család – uralja a gazdaságot. Ez az elképzelés ágyazott meg a 20. században elterjedt dichotomikus társadalomképnek, amely „privilegizáltakra” és „kirekesztettekre” osztotta a társadalmat. A baloldali gazdasági elképzeléseknek volt azonban közös nevezője is: ez a 20. században a „torta” megnövelésére és igazságosabb elosztására vonatkozott.

A kötet utolsó része a kultúrák és a baloldal kapcsolatát tárgyaló tanulmányokból áll. A kultúrát széles, antropológiai értelemben értve, ezek a tanulmányok a marxizmus, az antiklerika-

lizmus, a művészetek és az irodalom váltakozó vagy rendre megújuló vonzerejének tárgyalása mellett például arra a kérdésre is választ keresnek, milyen erkölcsi kategóriában gondolkodtak szívesen a baloldaliak, milyen volt a szórakozáshoz és a szabadidőhöz való viszonyuk, és hogyan változott az értelmiséggel való kapcsolatuk.

Daniel Lindenberg tanulmánya elején leszögezi: a marxizmus történelmi ciklusa véget ért; mára már nélküli profetikus dimenzióját, és Marx ma csak egy a közgazdászok, szociológusok és filozófusok között. Franciaországban a baloldalon történetileg sem volt olyan sikeres a marxizmus, mint néhány más európai országban. A Marx és Engels halála után elméletté kristályosodott marxizmust a német szociáldemokrácia meghatározó csoportjában – a *Neue Zeit* körében – a „revizionizmus” elleni fegyverként, illetve a német társadalomtudományokat is jelentősen megalapozó elméletként tartjuk számon. Az európai szociáldemokrácia pragmatikus vezetői azonban rugalmasabban bántak az elmélettel; ez jellemezte a francia vezetést is.

Jaqueline Lalonde megállapítja: a francia baloldalt nemcsak az emberi jogok hangsúlyozása, de az állami és az iskolai szekularizáció követelése is összekovácsolta a századfordulón. A szekularizáció támogatása a harmincas évekig a „baloldali mezőhöz tartozás” biztos jele volt.

Christophe Prochasson az erkölcsök és a morál kérdését tárgyalja: úgy véli, a század során a magukat baloldaliként definiálók olyan erkölcsi ideálra, igazságosságra építettek, amely erényes viselkedésre – önmagukhoz és politikai elkötelezettségükhöz való hűségre – kötelezte őket. Az egymástól többé-kevésbé eltérő egyéni magatartások közös vonásaként domborodik ki az altruizmus, az odaadás kultúrája, amely a gyengébbek sorsának javítására irányult. Sok baloldali csoportban a politikai avantgárd szerepet nemcsak az erkölcsi főlénnel, de a kulturális és tudományos területen betöltendő avantgárd szereppel is összekapcsolták. A kommunista mozgalomban ezt monopolizálni is igyekeztek úgy, hogy más baloldali csoportokat erkölcsi korrupcióval, illetve elméleti gyengeséggel vádoltak meg.

A család, a házasság és a női szerepek megítélése a pártok elképzelései szintjén is folytonosan alakult (ebben a 19. századi megközelítések, a Fourier és Saint-Simon, valamint Proudhon nézetei közötti különbségek is meghatározók voltak), s az egyén szintjén is az állandóan változó mozgástérben fejlődött. Gondoljunk csak a Francia Kommunista Pártra, amely a bolsevizációja előtt nem ellenezte a libertinus életvitelt, de később a konzervatív nemi szerepeket állította be követendőnek. A szocialisták például kritikusan viszonyultak a házasság intézményéhez és a válást népszerűsítették a századfordulón, amely a szekularizáció követelésének alappilléreként jelentő antiklerikalizmusukhoz tartozott, később azonban e tekintetben visszafogottabbnak mutatkoztak. A szórakozással, fogyasztással kapcsolatban a legkülönbözőbb baloldali csoportok is az önmegtartóztatást, önkorlátozást hangsúlyozták a század első felében – ennek kiváló forrásai az önéletrajzok, pályaképek, amelyek a pénz megvetését és annak inverzeként a kultúra iránti olthatatlan szomjat domborítják ki. Ezzel nemcsak tagjaiknak, választóiknak akartak példát mutatni, hanem a társadalom egészének nevelését is megcélozták.

A baloldal, a művészetek, a kultúra és az értelmiség kapcsolatát Frédérique Matonti elemzi. Megvizsgálja, milyen kapcsolatot létesítettek az értelmiségiek a pártokkal (például párttagság, útitársszerep), a különböző szervezetekkel (ebben egyébként nem különböznek más társadalmi-szakmai csoportoktól), milyen cselekvési repertoár jellemezte az értelmiséget (például „elkötelezett” kulturális-szellemi termékek, szakértői munka, petíció, tüntetések stb.). Itt fordítottan is érdekes a dolog: milyen stratégiákat alkalmaztak a politikusok az értelmiségiekkel szemben? Az elköteleződés történhet szimbolikusan, névvel – itt az alkotók az adott mezőn belüli elismerésükből kovácsolnak maguknak szimbolikus tőkét –, de történhet valamilyen szellemi termék révén is (ez inkább az avantgárd sajátja, vagy a pártművészetre jellemző).

A Dreyfus-per után az értelmiségiek beáramlottak a szocialista és radikális pártokba (néhányukból profi politikus is lett), de az első világháborús szerepvállalás módosított a pártok vonzerején. Sok értelmiségi (már pacifizmusa folytán is) ekkor a politika és az irodalom között ingadozó avantgárd lapokhoz közeledett. Külön

kérdés a kommunista párt vonzereje: miután a húszas években az értelmiségi mezőben övé volt a legradikálisabb pozíció, ezért könnyen megkülönböztethető volt. Matonti elsősorban ezzel magyarázza, miért volt ellenállhatatlan, igaz, csak egy rövid, átmeneti időre például a szürrealisták vagy a Clarté-csoport számára a húszas években. A 20. század egészét tekintve a francia baloldali értelmiség többsége a szocialistákhoz vagy a radikálisokhoz húzott.

Az utolsó tanulmányban Marion Fontaine a baloldali csoportoknak a munkához és a szabadidőhöz való viszonyát elemzi. A századfordulón a bérből élők számára kiharcolt szabadidő (a „háromszor nyolc óra”) fogalma a baloldalhoz kötődik – különösen a kollektív emlékezetben. Pedig a szabadidő fogalma nem volt mindig pozitív értelmű a baloldalon sem: amíg a társadalmi helyzet kifejezésének tekintették és nem társadalmi – mindenki által megosztandó – időnek, addig a polgári semmittevés szinonimájának látták. Az 1880-as évektől pozitív elmozdulás történt a kérdésben. Ezzel együtt természetesen a munkát továbbra is úgy állították be, mint ami jog és feladat, és nem testet-lelket sanyargató kötelezettség: ezt voltak hivatottak szimbolizálni a május elsejei felvonulások is, ahol a Kommün mártírjaira történő emlékezés populáris gyakorlatokkal és forradalmi szimbólumokkal társult. Léon Blum kormányának intézkedései a harmincas években a marxista perspektíva teljes kifordításához vezettek: már nem a munka, hanem a szabadidő jelentette a szabadságot és az emberiséget a baloldal számára. A tömegsportnak, amely csak lassan vált demokratikus gyakorlattá, kiemelkedő szerep jutott ebben.

A kötet társszerzőjének, Jean-Jacques Beckernek a zárszava a fenti tanulmányok eredményeiből levont következtetések rendszerezésének tekinthető. Becker úgy véli, a 19–20. század fordulóján három baloldali típust különböztetünk meg: 1. radikális, 2. szocialista republikánus, 3. forradalmi-szindikalista.

Az 1920-as tours-i pártszakadás mély válságot idézett elő a baloldalon. Ennek következtében a társadalom törésvonala immár nem a bal- és a jobboldal között húzódott, hanem a kommunisták és mindenki más között. A szocialisták nagy része nem utasította el az antikomunizmust a második világháború előtt, viszont a kommunizmus elutasítása mozgalmuk szerves részé-

nek tekinthető a negyvenes évek végétől. Ugyanakkor a testvérháború felszámolásának reménye többször is megcsillant a század során: például a Népfront-kormányok idején egy francia baloldali az egész baloldallal azonosulni tudott. Az egykori baloldali szövetségesek, szocialisták és a radikálisok is eltávolodtak egymástól különböző gazdasági elképzeléseik miatt – és itt is csak átmeneti időre hozott enyhülést a Népfront-időszak.

A baloldali szereplők sokfélesége ellenére a század során végig a szocialista választó volt az uralkodó baloldali aktor, akárcsak a század elején a radikális választó. Becker szerint szocialistának lenni lelkiállapot, a különböző eseményekre adott sajátos reagálás. Száz évvel korábban, ha valaki szocialista volt, az egyben republikánus és antiklerikális is, ám ma már ezek nem szükséges feltételek. Mint ahogy a forradalomvárás sem az, még ha az a szocialisták körében régen is csak verbális forradalompártiságot jelentett. A bal- és a jobboldal fejlődésének komplexitását mutatja például, hogy mára az egykor jobboldaliként elhíresült nagy közigazgatási területek gyakran baloldalivá váltak. A század során a progresszió és a hagyományörzés nem állt élesen szemben egymással; ma már lehetséges, hogy egy baloldali jobboldali politikai megoldásokkal, vagy egy jobboldali baloldali politikai megoldásokkal értsen egyet. A négyévenkénti politikai kurzusváltás, valamint azok növekvő száma, akik sem jobbra, sem balra nem szavaznak, illetve a francia társadalom homogenizálódása mind azt jelzi, hogy a baloldaliság határai elmosódtak. Ezt azonban megelőzte az, véli Becker, hogy a baloldali ember a század során meghódította a közvéleményt, amit látványosan bizonyít, hogy egy mai jobboldali sokkal inkább baloldalinak mondható, mint például számos baloldali a századfordulón. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a bal–jobb ellentétet továbbra is hangsúlyozzák.

Becker zárszavára rímel a Jean Jaurès Alapítvány 2009-ben rendezett kerekasztal-konferenciáján elhangzott *Szocializmus és kultúra* című vitaindító előadás, amely kibővítve esszéként is megjelent.⁴⁶ Az előadás a századforduló szocializmusát veszi nagyító alá, mert ha van ma is érvényes szocialista hagyomány – hang-

⁴⁶ Chrisophe PROCHASSON: *Le socialisme, une culture*. Fondation Jean Jaurès, Paris, 2009.

súlyozza a szerző, Prochasson –, akkor annak a gyökereit ott kell keresni. Prochasson esszéje elején leszögezi, hogy a szocializmus nyitottabb, mint más doktrínák, amit bizonyít, hogy története során eszme és mozgalom többször szembekerült egymással. Többet jelent – hangsúlyozza –, mint az alapítók, szervezők, választók, és a képviselni kívánt társadalmi erők halmazát. A szocializmus tá-
gan értelmezett kultúra, minden benne van: eszmék, életmódok, esztétikai, művészeti választások, politikai gyakorlatok, intézmények, férfiak és nők. –De elég, ha kultúráról vagy identitásról és mentalitásról beszélünk? – teszi fel a kérdést olvasóinak. Úgy véli, az 1880-as években, az intézményi formálódás kezdetén, a szocializmus egyszerre jelentette sok minden más mellett az alábbiakat: 1. a társadalom tanulmányozása és értelmezése; 2. a munkások megszervezése; 3. várakozás a forradalomra; 4. a proletariátus pedagógiai felkészítése a győzelemre.

Húsz évvel később, a 19. század végén, a szocializmus már többé-kevésbé politikai kultúrának minősült. Akkoriban a „boldogság egyik formájának” írták le a kortársak. Az egyik szocialista – Armand Giraud – a következőket kapcsolta még a „szocialista eszméhez”: 1. militáns szabadgondolkodás; 2. a szülőföld szeretete; 3. antimilitarizmus; 4. a nemesek és a dologtalanok (hivatalnokok, papok, tisztek) megvetése; 5. a parlamentarizmussal szembeni bizalmatlanság; 6. még nagyobb bizalmatlanság azokkal szemben, akik reakciós célokra akarják az antiparlamentarizmust felhasználni; 7. bizalom a tudományban és a haladásban; 8. erős szolidaritás; 9. boldogság, szeretet.

A mentalitásokat és viselkedéseket különböző szinteken (vezetők, értelmiségiek, militánsok, választók) érdemes vizsgálni. Egy-egy ilyen vizsgálat alapján azonban néha nehéz megmondani, mi választ el egy szocialistát egy radikálístól a századfordulón, hiszen a köztársasági örökség közös. Ugyanakkor – és ez megkülönböztető jegye politikai kultúrájuknak – a szocialisták folytonosan (a végtelenségig) korrigálni akarták a köztársaság vélt vagy valós befejezetlenségét, félresiklásait.

A szocializmus elméleti hátterét Franciaországban Proudhon és Marx tanainak recepciója határozta meg, de mindig pontosítani kell, milyen marxizmusról, a marxizmus milyen interpretáció-

járól is van éppen szó. Például Jaurès – a neves szocialista vezér – nem tekinthető marxistának: nem használt marxista nyelvezetet, ugyanakkor nem volt sem ortodox, sem revizionista, sem radikális. Franciaországban a szocializmus több összetevős, komplex valami, és nem felel meg egyetlen doktrínának sem.

Egység tapasztalható-e legalább a gyakorlat szintjén? A szocialista párt az 1880-as években jött létre, de a politika határán még rengeteg szimpatizáns mikrorendszer létezett, például a szabadgondolkodó és szabadkőműves társaságok, különböző szervezetek. A német és a brit pártok jól működő gépezetével szemben a *Fédération du parti des travailleurs socialistes en France* (különböző szocialista formációkat összefogó szervezet 1880 és 1905 között) kisebb intenzitással működött; még a leginkább szervezett guesdista pártformációk sem voltak centralizáltak. Jaurès volt az, aki elsőként felismerte, hogy a demokratikus politikai életnek új koordinátái vannak: a parlamentarizmus és a tömegesedés. Az általános, egyenlő és titkos férfiválasztójog ugyanis új helyzetet teremtett: többé már nem elég „csak” a citoyen tudatra vagy az osztályérdekekre hivatkozni, az érzelmekre is hatni kell. Ekkor erősödött meg a szocialisták küldetéstudata: le kell menni a nép közé, és ott terjeszteni a „szocialista eszmét”. Az érzelmekre hatás új szimbolikus gyakorlatok – például felismerhető tárgyak (zászlók, szimbólumok stb.), otthoni példamutató viselkedés stb. – megjelenését idézte elő. A vezetők rájöttek, hogy az egymással megosztott érzelmi pillanatok jobban elősegítik a közösségteremtést, mint a kongresszusok: ekkor sokasodtak mega tüntetések, a sportalkalmak és a közös megemlékezések.

Ekkor vált az oktatás is a francia szocialista identitás egyik legfontosabb kihívásává. Az 1909-ben alapított *École socialiste* vállaltan a politika szolgálatába akarta állítani a tudományt (például szocialista mozgalomtörténetet oktattak fiataloknak). Át akarta adni a tudást, de úgy, hogy közben azt át is formálja. 1912–1914-ben jelent meg (nem pártkiadványként) a kilenckötetes *Encyclopédie socialiste* is. Ezek az intézmények és kiadványok arra mutattak rá, hogy a korszakban a propaganda és az oktatás még nem volt két ellentétes fogalom.

Ami az intézményesülést illeti, a francia szocializmus a 19. század vége felé kapcsolódott össze intézményekkel – addig, sőt még a 20. század elején is, elsősorban értelmiségi ügy volt. Franciaországban a szocialista mozgalom már a 19. század eleje óta magában foglalta a kulturális eliteket: ez a 20. század elején már mindenekelőtt az értelmiséget jelentette. Az értelmiség szerepének felértékelődését mutatja, hogy akkoriban Európa-szerte sokan próbálták meghatározni, ki is a „szocialista értelmiségi” (például Karl Kautsky, Antonio Gramsci vagy az angol Fabiánus Társaságtagjai igen, de Jaurès már nem).

Ekkor jött létre a folyóiratok „mezején” belül (a „mezőelmélet-hez” lásd Pierre Bourdieu írásait) a szocialista folyóiratok részmezeje, amelyet – más mezőkhöz hasonlóan – szimbolikus hierarchiák, konkurenciák, szövetségek jellemeztek. Az értelmiségiek az avantgárd mintájára kezdték megszervezni a szocialista folyóiratokat: az 1890-es években megjelentek a Marx műveinek kritikai tanulmányozását végző folyóiratok (*l'Ere nouvelle*, *La Jeunesse socialiste*, *Le Devenir social*, *Le Mouvement socialiste*), amelyek a Dreyfus-párti folyóiratokhoz is kapcsolódtak. A korszak (1885–1914) nagy szocialista folyóirata a *Revue socialiste* volt, amely 1905-ben egyesült a *Revue syndicaliste*-tal. 1910 körül jelent meg Jean-Richard Bloch folyóirata, a *L'Effort*, amely „forradalmi művészetet” hirdetett, és a szocialista kultúra megújítása volt a célja. Mindegyikben külön rovatot szenteltek az irodalmi, művészeti irányzatok bemutatásának. Az érdeklődés sokrétű volt, és nem írtak elő valamiféle követendő, egységes kulturális irányvonalat.

Végezetül: mit is jelent pontosan, hogy szocialista kultúra? Néhány főbb tendencia megragadható: ilyen például az író szerepének meghatározottsága (az író célja, hogy bemutassa a társadalmi életet), illetve a tartalom felértékelődése. A szocialista kultúra azonban nem működött ellenkultúraként: nagyban támaszkodott a felvilágosodás hagyományára, akárcsak a republikánus kultúra, és Franciaországban a szocialisták merevebben elzárkóztak a modernitás új formáitól, mint például német, orosz vagy éppen román társaik. Franciaországban a művészeti avantgárdal az anarchisták értettek inkább szót. Ebből adódóan munkamegosztás jött létre a politikai avantgárd e két irányzata között a

művészetekkel, valamint a tudományokkal való kapcsolattartásban: „a művészet az anarchizmusé, a társadalomtudományok a szocializmusé” lettek.

*

Tanulmányunkban a baloldaliság történetírásának csak egy igen kis szeletét érinthettük, mégis, reményeink szerint kibontakoznak bizonyos jól látható trendek, amelyek párhuzamosan futnak a baloldali politizálás paradigmaváltásaival csakúgy, mint az általános historiográfiai módszerek változásaival is. Hol ez, hol az hat rájuk erősebben, természetesen attól függően is, hogy az adott irányzatokra vagy történészekre mi a jellemzőbb: maguk is baloldaliak, így az ilyen irányú kutatások szorosabban kötődnek saját identitásukhoz és politikai közösségük értelmezéséhez, vagy – ez a ritkább – pusztán történeti vizsgálódásuk tárgyaként tekintenek a baloldaliságra és a munkásmozgalomra. Jól kirajzolódik az általános fejlődési ív: az osztálypártként, a munkásosztály képviselőjeként szerveződő baloldaltól a modern, néppárti jellegű tömegpárt felé, a klasszikus politikai oldalak átértelmeződése, új szerepei felé; és az osztályalapú, politikai érdeklődésű, a múltat aktuális politikummá stilizáló mozgalmi történetírástól a történelem aktorait, szituációit és társadalmi kontextusát, a *baloldali nép* mibenlétét és interakcióit vizsgáló, interdiszciplináris szemléletű, a politikumot immár társadalmi terméként értelmező történetírásig. Talán ez a vázlatos áttekintés, a néhány felvetett probléma is megmutatja: a magyarországi baloldaliság története is olyan kérdés, amely új szempontú, frissített módszertant is alkalmazó újrafeldolgozásra vár.